Atverkime SOCIALINIŲ mokslų gelmes

C. Gulbenkiano socialinių mokslų pertvarkymo komisijos pranešimas

ALK

Knygiai

ATVERKIME SOCIALINIŲ MOKSLŲ GELMES

C. Gulbenkiano
socialinių mokslų pertvarkymo
komisijos pranešimas

Knygiai

VILNIUS
2002

UDK 30
At58

This translation of
Open the Social Sciences
is published by arrangement
with Fernand Braudel Center

Iš anglų kalbos vertė
Irmina Matonytė

Knygos leidimą finansavo
ATVIROS LIETUVOS FONDAS

ISBN 9955-443-10-3

© Fernand Braudel Center, 1996
© „Knygiai“, 2002

TURINYS

Pratarmė 7

Komisijos nariai 9

I. ISTORINĖ SOCIALINIŲ MOKSLŲ STRUKTŪRA NUO XVIII AMŽIAUS IKI 1945 METŲ 13

II. Socialinių mokslų diskusijos (nuo 1945 m. iki šiol) 40
1. Socialinių mokslų skirstymas į disciplinas 42
2. Ar socialinių mokslų paveldas yra ribotas 52
3. „Dviejų kultūrų“ skirtumo realumas ir pagrįstumas 62

III. KOKIUS SOCIALINIUS MOKSLUS REIKIA KURTI? 71
1. Žmonės ir gamta 77
2. Valstybė kaip mokslinės analizės objektas 80
3. Universalumas ir išskirtinumas 85
4. Objektyvumas 88

IV. PABAIGA: SOCIALINIŲ MOKSLŲ PERSTRUKTŪRAVIMAS 92

PRATARMĖ

Antrojoje 9-ojo dešimtmečio pusėje Calouste'o Gulbenkiano fondas finansiškai parėmė didelį pasisekimą turėjusią projekto „Portugalija 2000" pirmąją dalį, skatinusią akademinius samprotavimus apie XXI a. išvakarėse galimas ir tikėtinas portugalų tautos raidos tendencijas. Šie apmąstymai ir tyrinėjimai portugalų kalba paskelbti tęstiniame leidinyje „Portugalija - ateinantis dvidešimtmetis" (Portugal - the Next Twenty Years).

Plėtojantis minėtai iniciatyvai fondas ir toliau rėmė intelektines pastangas, susijusias su globaliomis problemomis, kurių sprendimas būtų lemtingas bendroms šalies geresnės ateities paieškoms. Tokiame kontekste tikslinga apžvelgti socialinius mokslus ir jų vaidmenį šiuolaikinėje visuomenėje, įsigilinti į socialinių mokslų tarpusavio ryšius bei jų santykį su humanitariniais ir gamtos mokslais. Svarbūs pastarųjų trisdešimties-keturiasdešimties metų intelektiniai laimėjimai, lėmę modernius gyvenimo analizės metodus ir skatinę suvokti mokslą kompleksiškai, didėjantis poreikis kontekstualizuoti visuotinius dalykus (skatinti dialogą tarp kultūrų) ir universitetinio išsilavinimo plėtrą, suintensyvėjusią 6-ąjį dešimtmetį, smarkiai veikė socialinės srities mokslininkus, tačiau skyrė mažokai dėmesio jų struktūros ir organizacijos permąstymui. Tad ar neturėtų sus-

tabarėjusios struktūros įvertinimas šioje evoliucijos pakopoje būti laikomas svarbiausiu socialinių mokslų uždaviniu?

Calouste'o Gulbenkiano fondas entuziastingai priėmė profesoriaus Immanuelio Wallersteino, Binghamtono universiteto Fernando Braudelio centro direktoriaus, siūlymą suburti žinomų pasaulio mokslininkų grupę (šešis socialinių, du - gamtos mokslų ir du humanitarinių mokslų atstovus), kuri įvertintų dabartinę socialinių mokslų situaciją ir ateitį. Taip 1993 m. liepos mėnesį buvo įkurta C. Gulbenkiano socialinių mokslų pertvarkymo komisija, kuriai pirmininkavo pats profesorius Immanuelis Wallersteinas. Komisijos sudėtis atspindi gilias ir plačias perspektyvas, kuriomis pagrįsta šioje knygoje pristatoma analizė.

„Atverkime socialinių mokslų gelmes" yra rimta, vertinga ir intriguojanti knyga, kurioje perteikta aktyvi ir kūrybinga dvejus metus veikusios C. Gulbenkiano komisijos darbo dvasia. Įvyko trys plenariniai šios komisijos posėdžiai: pirmasis - 1994 m. liepos mėnesį fondo būstinėje Lisabonoje, antrasis - 1995 m. sausio mėnesį Maison des Sciences de l'Homme *Paryžiuje, o trečiasis - 1995 m. balandžio mėnesį Binghamtono universiteto Fernando Braudelio centre. Aukštą intelektinį lygį užtikrino išskirtinai iškilių komisijos narių gebėjimai, tačiau puikių galutinių rezultatų pasiekta tik Immanuelio Wallersteino entuziazmo, pasiaukojimo ir vadovavimo dėka. Už visa tai jam nuoširdžiai dėkojame.*

Calouste'o Gulbenkiano fondas

KOMISIJOS NARIAI

IMMANUELIS WALLERSTEINAS - komisijos pirmininkas, sociologas, Binghamtono universiteto (JAV) Fernando Braudelio ekonomikos, istorinių sistemų ir civilizacijų studijų centro direktorius, sociologijos profesorius, Tarptautinės sociologų asociacijos pirmininkas, knygų *The Modern World-System* (3 tomai), *Unthinking social Science* autorius.

CALESTOUS JUMA - mokslo ir technologijų specialistas iš Kenijos, Jungtinių Tautų bioįvairovės konvencijos atsakingasis sekretorius (Ženeva), buvęs Afrikos technologijos tyrimų centro valdybos pirmininkas (Nairobi), knygos *Long-Run Economics: An Evolutionary Approach to Economic Growth* bendraautoris.

EVELYN FOX KELLER - fizikė, Massachusettso technologijos instituto (JAV) mokslo istorijos ir filosofijos profesorė, 1992-1997 m. MacArthuro fondo stipendininkė, knygos *Reflections on Gender and Science* autorė.

JÜRGENAS KOCKA - istorikas (Vokietija), Berlyno Freie universiteto industrinio pasaulio istorijos profesorius, nuolatinis Berlyno mokslų akademijos bendradarbis, Šiuolaikinės istorijos centro Potsdame direktorius, knygos *Arbeitverhältnisse und Arbeiterexistenzen* autorius ir knygos *Bourgeois Society in Nineteenth-Century Europe* redaktorius.

DOMINIQUE'AS LECOURTAS - filosofas (Prancūzija), Paryžiaus Deniso Diderot universiteto mokslo istorijos ir filosofijos profesorius, knygų *A quoi donc sert la philosophie? Des sciences dc la nature aux sciences politiques; Prométheé, Faust, Frankenstein: Fondements imaginaires de l'étique* autorius.

V. Y. MUDIMBĖ - romanų kalbų specialistas (Zairas). Williamo K. Kenano, Jr., Stanfordo universiteto profesorius, Lyginamosios literatūros katedros prancūzų, italų bei klasikinės filologijos ir Afrikos studijų bei šiuolaikinės filosofijos ir literatūros programų dėstytojas, Afrikos filosofijos draugijos Šiaurės Amerikoje generalinis sekretorius, knygos *The Invention of Africa* autorius, knygos *Afrika and the Disciplines* sudarytojas.

KINHIDE'AS MUSHAKOJIS - politologas (Japonija), Meiji Gakuino universiteto tarptautinių studijų fakulteto profesorius, buvęs Tarptautinės politinių mokslų asociacijos prezidentas, buvęs Jungtinių Tautų universiteto programų prorektorius, Japonijos užsienio reikalų tarybos prezidentas, knygos *Global Issues and Interparadigmatic Dialogue - Essays on Multipolar Politics* autorius.

ILYA PRIGOGINE'AS, grafas - chemikas (Belgija). 1977 m. Nobelio chemijos premijos laureatas, tarptautinių fizikos ir chemijos institutų, įsteigtų E. Solvay, direktorius, Ilya Prigogine'o statistinės mechanikos ir kompleksinių sistemų tyrimų centro direktorius Texaso (Austinas) universitete, knygų *La nouvelle alliance, Exploring Complexity, Entre le temps et l'éternité* bendraautoris.

PETERIS J. TAYLORAS - geografas (Didžioji Britanija). Loughborough universiteto geografijos profesorius, knygos *Political Geography* redaktorius, knygos *Review of International Political Economy* sudarytojas, knygų *Political Geography: World-Economy, Nation-State and Locality* autorius.

MICHELIS-ROLPHAS TROUILLOT - antropologas (Haitis). Kriegerio-Eisenhowerio antropologijos profesorius, Johnso Hopkinso universiteto Globalinių kultūros, valdžios ir istorijos studijų instituto direktorius, buvęs Wennerio-Greno antropologinių tyrimų fondo tarybos pirmininkas, knygų *Silencing the Past: Power and the Production of History, Peasants and Capital: Dominica in the World Economy* autorius.

I. ISTORINĖ SOCIALINIŲ MOKSLŲ STRUKTŪRA NUO XVIII AMŽIAUS IKI 1945 METŲ

> Mąstyti apie gyvenimą kaip apie didelę problemą, lygtį ar susijusių lygčių sistemą, vadinasi, suvokti, kad šios lygtys yra labai sudėtingos, jose daug netikėtumų ir kad dažnai neįmanoma rasti jų „šaknų“.
>
> *Fernandas Braudelis*[1]

Mintis, kad įmanoma mąstyti apie žmonių prigimtį, tarpusavio santykius, ryšius su dvasinėmis jėgomis, apie žmonių sukurtas ir apgyvendintas socialines struktūras, yra tokia pat sena, kaip ir pati rašytinė istorija. Tai liudija išlikę religiniai ir filosofiniai tekstai. Yra ir žodinė išmintis, perduodama iš kartos į kartą ir kartais, tam tikrais momentais, užfiksuojama raštu. Didelę šios išminties dalį įprasmina įvairių pasaulio šalių ilgalaikė žmonių patirtis, net jeigu ji iškyla apreiškimų ar racionalių išvedžiojimų iš tam tikrų amžinųjų tiesų pavidalu.

Šiandienos socialiniai mokslai yra tokios išminties palikuonys. Tačiau tolimi, dažnai nedėkingi ir nepagarbūs palikuonys, nes socialinius mokslus jų atstovai sąmoningai apibrėžia kaip tiesos paieškas, nesusijusias su dedukcine ar paveldėta išmintimi. Socialiniai mokslai yra šių laikų pasaulio kūdikis. Jų šaknys glūdi nuo XVI a. išsisklei-dusiose pastangose plėtoti sisteminį pasaulietinį realybės pažinimą, kurį galima būtų patvirtinti empiriškai. Tai vadinama *scientia* ir reiškia *žinias.* Beje, etimologiškai *filosofija* taip pat reiškia *žinias,* tiksliau - *pažinimo meilę.*

---

[1] Fernand Braudel, įžanga Charles Morazé, *Les bourgeois conquérants* (Paris: Libraire Armand Colin, 1957).

Vadinamoji klasikinė mokslo nuostata, įprasta jau keletą šimtmečių, grindžiama dviem prielaidomis. Pirmojoje, susijusioje su niutoniniu modeliu, teigiama, kad praeitis ir ateitis yra simetriškos. Tai kvaziteologinė samprata: mes tarsi dievai galime kai ką žinoti tvirtai, todėl nebūtina praeitį atskirti nuo ateities, nes viskas egzistuoja amžinojoje dabartyje. Antroji prielaida - dekartiškasis dualizmas - tai nuostata, jog tarp žmonių ir gamtos, tarp materijos ir dvasios, tarp fizinio ir socialinio/dvasinio gyvenimo esama esminių skirtumų. Thomas Hooke'as 1663 m. kūręs Karališkosios draugijos įstatus, įrašė tokį tikslą: „Siekti žinių apie gamtą tobulumo, plėtoti naudingus menus, mechaninę veiklą ir atradimus, eksperimentuoti su varikliais“; jis pabrėžė frazę „gamtos nepainioti su dievybėmis, metafizika, morale, politika, gramatika, retorika ar logika“[2]. Šie įstatai atspindėjo tuometinę pasaulio pažinimo būdų dichotomiją, kurią vėliau C. P. Snowas pavadino „dviem kultūromis“.

Mokslas buvo suvokiamas kaip universalių gamtos dėsnių, veikiančių visur ir visada, paieškos. Alexandre'as Koyré, aprašydamas europinių erdvės sampratų raidą nuo XV iki XVIII a., pabrėžė:

> Begalinė Naujosios Kosmologijos Visata, begalinės Trukmės ir Apimtys, ir jų amžinoji materija, valdoma amžinųjų ir nepalenkiamų dėsnių, judanti nuolat ir be tikslo amžinojoje erdvėje, paveldėjo ontologinius Dievybės bruožus. Tačiau

---

[2] Cituojama iš Sir Henry Lyons, *The Royal Society, 1660-1940* (New York: Greenwood Press, 1968), p. 41.

> tik pastaruosius, o visus kitus pasitraukiantis Dievas pasiėmė su Savimi.[3]

Tie kiti pasitraukiančio Dievo atributai, žinoma, buvo moralinės krikščioniškojo pasaulio vertybės - meilė, nuolankumas, geradarystė. Koyré nekalba apie jas pakeitusias vertybes, tačiau ir taip suvokiama, jog traukdamasis Dievas po savęs nepaliko vien moralinės tuštumos. Išplėtus dangaus ribas, išaugo ir žmonių ambicijos. Pažanga tapo pagrindiniu žodžiu, kurį rėmė naujai atrastas begalybės pojūtis ir materialūs technikos laimėjimai.

Pasaulis, anot Koyré, nėra žemės rutulys - tai kosmosas. Tiesą sakant, galima teigti, jog tuo pačiu metu Vakaruose kito ir žemiškosios erdvės samprata, - tik atvirkštine, baigtinumo kryptimi. Po didžiųjų atradėjų kelionių daugumai žmonių pasaulis tapo konkrečia sferos pavidalo figūra. Teisybės dėlei reikia pasakyti, jog šios sferos skersmuo buvo kur kas didesnis, negu įsivaizdavo Kolumbas, tačiau vis dėlto ji buvo baigtinė. Dar daugiau, ilgainiui vis atnaujinamos atradėjų kelionės nutiesė prekybos kelius ir taip ištobulino darbo pasidalijimo sistemą, kad atstumai laike ir visuomenėje vis mažėjo.

Tačiau žemės baigtinumas, bent jau iki pastarojo meto, nebuvo nevilties šaltinis. Nors neribotos pažangos idealas ir vizija rėmėsi laiko ir erdvės begalybės idėja, tačiau praktinis socialinės pažangos siekis per technikos laimėjimus priklausė nuo pasaulio pažinumo ir galimybės jį tyrinėti, t. y. nuo tikėjimo jo baigtinumu remiantis tam tikrais kriterijais (ypač epistemologijos ir geografijos). Manyta, kad dėl pažangos būtina atmesti visus draudimus ir suvaržymus, tapti vidinių pasaulio paslapčių atradėjais ir savo valiai pajungti visus žemės išteklius. Iki pat XX a. mintis apie žemės sferos baigtinumą pirmiausia skatino pažangos nulemtus atradimus ir projektus, kuriuos taikant būtų galima įgyvendinti Vakarų siekį valdyti pasaulį. XX a., kai atstumai Žemėje ėmė trumpėti ir, regis, varžyti ligtolinės pažangos mastus, žemės ribos net galėjo būti minimos kaip tolesnių atradimų, kurie padėtų išplėsti žmogaus vyravimo galimybes, paskata. Trumpai tariant, ištikimybė žemei, dabartinei gyvenamajai vietai ir buveinei, tuomet ėmė reikšti ne tiek gimtuosius namus, kiek trampliną, nuo kurio atsispyrę mokslo žmonės galėtų pakilti į erdves ir užvaldyti kosmosą.

---

[3] Alexandre Koyré, *From the Closed World to the Infinite Universe* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1957), p. 276.

Pažanga ir *atradimai* buvo svarbūs žodžiai, bet naująjį žodyną papildė ir kiti terminai: *mokslas, vienybė, paprastumas, valdžia* ir netgi *visata.* XVII-XVIII a. įsitvirtinę gamtos mokslai pirmiausia rėmėsi dangaus sandaros stebėjimais. Asmenys, siekę įteisinti ir labai vertingomis paversti mokslines gamtos dėsnių paieškas, neskyrė mokslo nuo filosofijos. Nors jie šias dvi sritis ir laikė atskiromis, tačiau manė, jog jos, ieškodamos pasaulietinių tiesų, viena kitą papildo. Didėjant mokslo eksperimentinės pažintinės veiklos svarbai, gamtos mokslų filosofija ėmė panašėti į paprasčiausią teologijos pakaitalą, kaltinamą *a priori* teiginiais apie tai, kad tiesos neįmanoma patikrinti. XIX a. pradžioje nebuvo tikslinga pažinimą dalyti į dvi „atskiras, bet vienodas“ sritis, ir jis įgavo hierarchijos įvaizdį (bent jau gamtos mokslų specialistų akyse) - kai atskiriamos tikros žinios (mokslas) ir menamos ar tik įsivaizduojamos žinios (ne mokslas). Galiausiai XIX a. pradžioje mokslo triumfas buvo įtvirtintas ir kalbos požiūriu: sąvoka *mokslas* vartota be jokio pažyminio, tapo, *gamtos moks-*

lų sinonimu.[4] Šis faktas rodo gamtos mokslų kulminacinį siekį - įgyti ir užsitikrinti socialinį bei intelektinį teisėtumą ir atsiskirti, o gal net pradėti neigti kitą pažinimo būdą - filosofiją.

Mokslas, t. y. gamtos mokslai, apibrėžiamas aiškiau negu jo alternatyva, kuriai nebuvo rasta net vieno pavadinimo. Kartais ji vadinama *menais,* kartais - *humanitariniais dalykais, raštais* ar *belles-lettres,* kartais - *filosofija, o* kartais paprasčiausiai *kultūra* ar vokiškai *Geisteswissenschaften,* taigi *mokslo* alternatyvos pavidalas ir akcentuojami dalykai kito, jai trūko vientisumo, o tai jos sekėjams trukdė kompetentingiau ją ginti, ir ypač - pateikti apčiuopiamų rezultatų. Aiškėjo, kad episteminė kova dėl teisėtų ir teisingų žinių nustojo būti kova dėl gamtos mokslų kontrolės (gamtos mokslų specialistai nuo pat XVIII a. šioje srityje turėjo išskirtinių teisių), bet tapo kova dėl teisės valdyti žmonių pasaulio pažinimą.

Šiuolaikinėms valstybėms reikėjo tikslesnių žinių, kuriomis galėtų grįsti savo sprendimus. Tai dar XVIII a. paskatino naujų pažinimo kategorijų atsiradimą, tačiau tos kategorijos nebuvo aiškiai suvokiamos ir išsamiai apibrėžtos. Sociologijos filosofai pradėjo kalbėti apie *socialinę fiziką,* o Europos mąstytojai įžvelgė, jog pasaulyje esama daugybės socialinių sistemų („ką reiškia būti persu?“), ir ta įvairovė prašyte prašėsi būti paaiškinama. Šiame XVIII a. pabaigos - XIX a. pradžios kontekste atgimė universitetai (jie nuo XVI a. daugiausia merdėjo, nes iki tol buvo smarkiai susiję su Bažnyčia) - ir tapo pagrindine žinių kaupimo bei perteikimo institucija.

---

[4] Tai akivaizdu anglų ir romanų kalbose, bet mažiau aišku vokiečių kalboje, kur žodis *Wissenschaft* tebėra vartojamas kaip bendra sąvoka, įvardijanti sisteminį pažinimą, o tai, kas angliškai vadinama *humanities,* vadinama *Geisteswissenschaften,* išvertus pažodžiui reiškia *žinias apie dvasinius* arba *mąstymo dalykus.*

Universitetai atgimė ir pakito. Teologijos fakultetai prarado savo svarbą, kai kur visai išnyko ar buvo pertvarkyti į paprasčiausias Filosofijos fakultetų religijų studijų katedras. Medicinos fakultetai, ruošdami tos srities profesionalus, išmanančius tam tikras praktiškai taikomas mokslo žinias, išsaugojo savo statusą. Filosofijos fakultetuose (ir tam tikru mastu Teisės fakultetuose) turėjo įsikurti modernaus pažinimo struktūros. Šiuose fakultetuose (jie tebebuvo struktūriniai daugelio universitetų padaliniai, suskirstyti į keletą dalių) menų ir gamtos mokslų specialistai būrėsi į grupes ir kūrė autonominių disciplinų struktūras.

XIX a. intelektinei istorijai būdinga mokslo *disciplinavimas* ir *profesionalizacija,* t. y. nuolatinių institucinių struktūrų, skirtų naujoms žinioms kurti ir ruošti naujiems tų žinių kūrėjams, atsiradimas. Daugelio disciplinų atsiradimas rėmėsi įsitikinimu, jog sisteminiams tyrinėjimams reikia kompetentingai išmanyti tam tikrą sritį, apibrėžtą racionaliai suskirstyto pažinimo pasaulio kriterijais. Racionalus pažinimo pasaulio padalijimas žadėjo būti veiksmingas, t. y. intelektualiai produktyvus. Gamtos mokslai nelaukė universitetų atgimimo, bet patys kūrėsi tam tikrą autonomišką institucinį gyvenimą. Jiems tai pavyko anksčiau, nes, žadėdami naudingų praktinių rezultatų, galėjo reikalauti socialinės ir politinės paramos. Karališkųjų akademijų atsiradimas XVII-XVIII a. ir Napoleono *grandes écoles* įsteigimas reiškė valdovų norą plėtoti gamtos mokslus. Jų atstovams nereikėjo universitetų.

Būtent ne gamtos mokslų specialistai - istorikai, nacionalinės ir klasikinės literatūros tyrinėtojai - labiausiai prisidėjo XIX a. atgaivinant universitetus ir panaudojant juos kaip priemonę valstybės paramai gauti moksliniam darbui plėtoti. Jie gamtos mokslų specialistus įtraukė į universitetų struktūras ir taip naudojosi teigiamu gamtos mokslų specialistų įvaizdžiu. Tačiau tai universitetuose kėlė nuolatinę įtampą tarp menų (humanitarinių dalykų) ir mokslų, kurie buvo apibrėžiami kaip gana skirtingi ir tam tikra prasme vienas kitam prieštaraujantys pažinimo būdai.

Daugelyje šalių, ypač Didžiojoje Britanijoje ir Prancūzijoje, kultūrinė pervarta, sukelta Didžiosios Prancūzijos revoliucijos, toms diskusijoms suteikė šiek tiek aiškumo. Politinių ir socialinių pokyčių srautas nesiribojo įprastomis teorijomis apie tariamai natūralią socialinio gyvenimo tvarką. Atsirado mąstytojų, teigiančių, jog reikia tik pertvarkyti ir racionalizuoti socialinius pokyčius, dabar neišvengiamus pasaulyje, kuriame liaudies suverenitetas tapo norma, ir, be abejonės, vylėsi taip juos [pokyčius] apriboti. Kad galėtume tvarkyti ir racionalizuoti socialinius pokyčius, pirmiausia reikėjo juos suprasti, suvokti jų veikimo dėsnius. Tam, ką dabar vadiname socialiniais mokslais, ne tik atsivėrė didelė erdvė, bet padidėjo ir socialinis poreikis. Dar daugiau, atrodė, kad naujai stabiliai socialinei tvarkai sukurti reikia kuo tikslesnio (pozityvistinio) mokslo. Toks požiūris paskatino žmones, kurie XIX a. pradžioje Didžiojoje Britanijoje ir Prancūzijoje ėmėsi šiuolaikinių socialinių mokslų, atsigręžti į niutoninę fiziką ir ten ieškoti mąstymo modelių.

Kiti, labiau besidomintys socialinę kaitą patiriančių valstybių socialinio vientisumo ir tęstinumo atgaivinimu, įdėmiai ėmėsi studijuoti nacionalinės istorijos metraščius bei stengėsi perprasti naujų ar potencialių suverenitetų pagrindą, ir dauguma tuometinių metraščių prabilo apie liaudies, o ne apie valdovų suverenitetą. *Istorijos,* kaip *ge-*

schichtc (kas įvyko, kas iš tiesų atsitiko), permąstymas leido tikėtis ypatingo patikimumo. Istorija nustojo būti hagiografija, pateisinanti monarchus, ir tapo tikru pasakojimu apie praeitį, paaiškinančiu dabartį ir suteikiančiu pagrindą išmintingiems sprendimams, susijusiems su ateitimi. Ši istorijos rūšis (pagrįsta empirine archyvų medžiaga) susivienijo su socialiniais bei gamtos mokslais ir atmetė spekuliaciją bei dedukciją (grynosios *filosofijos* metodus). Kadangi būtent ši istorijos šaka glaudžiai buvo susijusi su pasakojimais apie empiriškai labai nepanašius žmones ir tautas, jos atstovai įtariai ar net priešiškai vertino naujųjų socialinių mokslų skelbėjų pastangas apibendrinti, t. y. įvardyti universaliuosius visuomenės dėsnius.

XIX a. iškilo daugybė disciplinų, pagrįstų įvairiomis episteminėmis pozicijomis. Viename jos gale buvo matematika (neempirinė veikla) - prie jos glaudėsi eksperimentiniai gamtos mokslai (silpnėjančia tvarka: fizika, chemija, biologija). Kitame gale - humanitariniai mokslai (arba menai, kalbos), pradedant filosofija (matematikos, neempirinės veiklos, atmaina), o toliau - formaliosios meninės veiklos tyrinėjimai (literatūra, tapyba, skulptūra, muzikologija), dažnai priartėjantys prie istorijos, būtent - meno istorijos. Tarp humanitarinių ir gamtos mokslų išsidėstė socialinės realybės studijos - istorija (ideografija) priklausė dar menų arba kalbų fakultetui, o socialiniai mokslai (nomotetiniai) kartais buvo laikomi gamtos mokslais. Vis griežčiau skirstydami žinias į dvi atskiras sferas, kuriose akcentuoti skirtingi episteminiai principai, socialinio gyvenimo tyrinėtojai atsidūrė tarsi viduryje, t. y. intensyvių episteminių diskusijų centre.

Visa tai vedė prie niutoninių mokslų triumfo ir iš (spekuliatyviosios) filosofijos pasisavinant visą socialinį pažinimo pasaulio prestižą. Atotrūkį tarp mokslo ir filosofijos paskelbė Auguste'as Comte'as, tačiau, tiesą sakant, jis tik įtvirtino aristoteliškąjį metafizikos atmetimo principą, o ne patį filosofinį mąstymą *per se.* Tačiau jis kėlė svarbų klausimą: ar pasaulį iš tiesų valdo deterministiniai dėsniai? Ar realiame pasaulyje yra galimybių ir vietos pasireikšti žmogaus išradingumui ir vaizduotei? Šios intelektinės temos buvo prisodrintos tariamų politinių pasekmių. Politiniu požiūriu deterministiniai dėsniai atrodė naudingesni technokratiškai kontroliuojant anarchinius pokyčius. Tačiau politiniu požiūriu skatinti įžvelgti nedeterministinius, išskirtinius dalykus buvo paranku ne tik siekiant atsispirti technokratinei kaitai bei išsaugoti esamas institucijas ir tradicijas, bet ir norint atverti spontaniškas, radikalias kaitos galimybes ir žmogiškuosius išteklius paversti svarbiu socialinės politinės arenos veiksniu. Šio vis atsinaujinančio ir niekaip nepasiekiančio pusiausvyros ginčo rezultatas - mokslas (fizika) visur pakylėtas ant pjedestalo, o filosofija daugelyje šalių įsprausta į siaurą universitetinių disciplinų kamputį. Kai kurie filosofai tam priešinosi savo veikloje ypač akcentuodami mokslinę etiką (pavyzdžiui, Vienos pozityvistai plėtojo analitinę filosofiją).

Buvo paskelbta, jog mokslininkai metodais, įgalinančiais peržengti proto ribas, atranda objektyvią realybę, o filosofai tuo metu tik mąsto ir rašo apie tuos savo mąstymus. Šį požiūrį į mokslą ir filosofiją XIX a. pradžioje propagavo Comte'as ir Johnas Stuartas Millis, norėję sukurti socialinio pasaulio analizės pagrindus. Atgaivindamas *socialinės fizikos* sąvoką, Comte'as aiškiai nusakė savo politines pažiūras. Jis norėjo apsaugoti Vakarus nuo „sisteminės korupcijos“ dėl „intelektinės anarchijos“, įsigalėjusios kartu su Didžiąja Prancūzijos revoliucija ir tapusios „neišvengiamu valdymo įrankiu“. Jo nuomone, esamos tvarkos šalininkai rėmėsi pasenusiomis doktrinomis (katalikybe ir feodalizmu), o pokyčius palaikančių partijų veikėjai rėmėsi paprasčiausiomis neigiamomis ir destruktyviomis protestantizmo tezėmis. Comte'o socialinė fizika turėjo suderinti tvarką ir pažangą, o socialinių klausimų sprendimą paversti „nedidelio tinkamai išsilavinusio elito išminties“ reikalu. Revoliucija turėtų būti „baigta“ įtvirtinus naują idėjinę valdžią. Taip naujosios socialinės fizikos technokratiniai pagrindai ir socialinės funkcijos pasidarė labai aiškios.

Šioje naujoje žinių struktūroje filosofai turėjo tapti, anot garsiosios formuluotės, „bendrybių specialistais“, t. y. socialiniame pasaulyje turėjo taikyti dangaus sandaros modelį (ištobulintą Pierro-Simono Laplace'o niutoniškojo prototipo variante). Pozityvieji mokslai turėjo visiškai išsivaduoti iš teologijos, metafizikos ir visų kitų būdų realybei „paaiškinti“. „Visose pažinimo srityse mūsų pozityviosios studijos privalo remtis realiais faktais ir neklaidžioti ieškodamos tų faktų kilmės ar galutinio tikslo.“[5]

Comte'o bendramintis ir kolega iš Anglijos Johnas Stuartas Millis kalbėjo ne apie pozityviuosius, o apie tiksliuosius mokslus, tačiau vertino ir dangaus sandaros modelį: „[mokslas apie žmogaus prigimtį] atsilieka nuo tikslių astronomijos standartų; tačiau tai nereiškia, jog jis negali tapti tokiu mokslu, kaip mokslas apie potvynius, ar tokiu, kokia buvo astronomija, kai galėjo atlikti pagrindinių reiškinių, bet ne perturbacijų skaičiavimus.“[6]

---

[5] Auguste Comte, *A Discourse on the Positive Spirit* (London: William Reeves), 1903, p.21.

[6] John Stuart Mill, *A System of Logic Ratiocinative and Inductive*, vol. 8, *Collected Works of John Stuart Mill* (Toronto: University of Toronto Press, 1974), bk. 6, chap. 3, para. 2, p. 846.

Nors atskirų socialinių mokslų suskirstymo pagrindai XIX a. pradžioje ėmė aiškiai kristalizuotis, tačiau tik 1850-1914 m. intelektinė įvairovė, atspindinti socialinių mokslų disciplinų struktūrą, pagrindiniuose universitetuose formaliai pripažinta tokia forma, kokią mes žinome šiandien. Tiksliau, nuo 1500 iki 1850 m. jau buvo rašoma apie pagrindinius dalykus, kuriuos nagrinėja šiuolaikiniai socialiniai mokslai - politinių institucijų veiklą, valstybės makroekonominę politiką, tarpvalstybinius santykius reguliuojančias taisykles, neeuropines socialines sistemas. Mes ir šiandien skaitome Niccolo Machiavellio ir Jeano Bodino, Williamo Petty ir Hugo Grotiuso - prancūzų fiziokratų ir škotų švietėjų, taip pat XIX a. pradžios autorių Thomo Malthuso, Davido Ricardo, François Guizot, Alexio de Tocquville'o, Johanno Herderio ir Johanno Fichte'o veikalus. Tuomet buvo rašoma net ir apie socialinę deviaciją (Cesare'is Beccaria). Tačiau visa tai dar nebuvo šiandieniniai socialiniai mokslai, ir nė vienas iš minėtų mokslininkų savęs netapatino su pastaruoju metu išskiriamais konkrečiais mokslais.

Daugybės socialinių mokslų disciplinų atsiradimas atspindėjo bendrąsias XIX a. pastangas, remiantis empiriniais stebėjimais (priešinant „spekuliatyviomis idėjomis“), plėtoti objektyvųjį realybės pažinimą. Tikslas buvo „išmokti“ tiesą, o ne ją išrasti ar nujausti. Institucionalizuoti šios rūšies pažinimą nebuvo paprasta. Pirmiausia nebuvo aišku, ar ši veikla turi būti vientisa, ar padalyta į atskiras disciplinas, kaip tai atsitiko vėliau. Iš pradžių nebuvo aišku ir tai, koks tokio pažinimo kelias geriausias, t. y. kokie episteminiai principai būtų patys rezultatyviausi ar teisingiausi. Dar neaiškiau, ar socialiniai mokslai turi tapti tam tikra tarpine grandimi tarp mokslo ir literatūros („trečiąja kultūra“, kaip ją vėliau pavadino Wolfas Lepeniesas). Iš tiesų į nė vieną iš šių klausimų niekada taip ir nebuvo iki galo atsakyta. Įmanoma tik įvardyti dabartines arba šiuo metu vyraujančias pozicijas.

Pirmiausia reikėtų pakalbėti apie tai, kur vyko minėta institucionalizacija. XIX a. socialiniai mokslai buvo plėtojami penkiose šalyse: Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Italijoje ir Jungtinėse Valstijose. Dauguma mokslininkų ir universitetų (žinoma, ne visi) buvo būtent ten. Universitetams kitose šalyse trūko kiekybinio svorio ar tarptautinio prestižo, galinčio prilygti minėtų penkių šalių mokslininkų ir mokslo įstaigų prestižui. Absoliuti dauguma XIX a. veikalų, kuriuos skaitome dar ir šiandien, buvo parašyti vienoje iš penkių išvardytų šalių.

Antras dėmesio vertas dalykas yra tas, kad ilgainiui buvo įvardyta daugybė „disciplinų“ ar „temų“. Tačiau Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse jau gana plačiai sutarta dėl kelių svarbiausių specifinių pavadinimų, o kiti pavadinimai atmesti. Pavadinimai, kurie bus plačiai aptarti vėliau, taip pat yra penki: istorija, ekonomika, sociologija, politologija ir antropologija. Į šį sąrašą galima įtraukti vadinamąsias Rytų studijas (iš anglų k. *orientalistika),* nors jos sąmoningai nelaikė savęs socialiniu mokslu. Kodėl šiame sąraše nėra geografijos, psichologijos ir teisės, bus paaiškinta vėliau.

Istorija buvo pirmoji socialinių mokslų disciplina, pasiekusi autonomiškos institucionalizuotos egzistencijos statusą. Tiesa, daugelis istorikų energingai neigė socialinių mokslų etiketę, o kai kurie taip elgiasi ir šiandieną. Vis dėlto ginčus tarp istorikų ir kitų socialinių mokslų atstovų galima suvokti kaip diskusijas socialinių mokslų *viduje;* tokios pozicijos laikomasi ir šioje knygoje. Žinoma, istorija yra senas mokslas, ir pats jo pavadinimas atkeliavo iš antikos. Pasakojimai apie praeitį, ypač savo tautos, valstybės praeitį, kaip tam tikra intelektinė veikla yra žinomi nuo seniausių laikų. Valdovai visuomet rėmė ir skatino hagiografiją. Naujajai istorijos disciplinai, kilusiai XIX a., būdingas didelis dėmesys ir noras suvokti, anot garsiosios Rankės frazės, *wie es eigentlich gewesen ist* („kas iš tiesų atsitiko, įvyko"). Tai buvo opozicija susikurtiems perdėtiems pasakojimams, kurie patiko skaitytojams ar buvo naudingi tiesioginiams valdovų ar kokių kitų įtakingų asmenų tikslams siekti.

Sunku pervertinti šį Rankės šūkį, atspindėjusį *mokslo* ir *filosofijos* dvikovą, ypač pabrėžiant, kad esamas realus pasaulis yra objektyvus ir pažinus, kad reikia atsižvelgti į empirinius faktus, kad mokslininkas turi būti neutralus. Istorikai, kaip gamtos mokslų atstovai, neturėjo ieškoti duomenų ankstesniuose tekstuose (bibliotekose, skaityklose) ar savo pačių apmąstymuose (studijose ir pan.), bet privalėjo stengtis rinkti objektyvius išorinius duomenis, kuriuos galima būtų kaupti, tikrinti ir interpretuoti (laboratorijose, archyvuose ar kitur).

Vieningai atmetus spekuliatyviąją filosofiją, istorija ir mokslas suartėjo kaip *modernūs* (t. y. ne viduramžiški) pažinimo būdai. Istorikai neigė filosofiją, ieškojusią bendrųjų schemų, kuriomis būtų galima paaiškinti empirinius duomenis, taigi jie jautė, jog mokslinių dėsnių paieškos socialiniame pasaulyje grąžins juos į klaidingą kelią. Šis dvigubas filosofijos atmetimas paaiškina, kodėl istorikai savo darbuose galėjo ne tik įkūnyti naują mokslo pirmenybės Europoje situaciją, bet ir būti stiprūs ideografinių, antiteorinių pozicijų šalininkai. Štai kodėl XIX a. daugelis istorikų teigė priklausą kalbų arba menų fakultetams ir kratėsi bet kokios tapatybės su naująja socialinių mokslų kategorija, kuri po truputį populiarėjo.

Nors ir tiesa, kad pirmaisiais XIX a. dešimtmečiais kai kurie istorikai skelbė, jog istorijos idėjos (paskutinioji sąsaja su teologija) esančios universalios, tačiau ideografiniai įsipareigojimai ir iš valstybės bei išsilavinusios visuomenės kylantis socialinis užsakymas vertė juos rašyti savo kraštų nacionalines istorijas, o jų vartotą *tautos* apibrėžimą daugiau ar mažiau lėmė esamų ar reformuojamų tuometinių valstybių sienos. Todėl istorikai nuolat akcentavo archyvinę medžiagą ir išsamų kultūros konteksto pažinimą, tačiau geriausius istorinius tyrinėjimus galėjo atlikti tik savo pačių kieme. Nenorėję ir toliau liaupsinti karaliaus, jie pradėjo liaupsinti tautas ir liaudį - naujuosius suverenus.

Tokia situacija buvo palanki valstybėms ir netiesiogiai - jų socialinei vienybei skatinti. Ji nepadėjo priimti išmintingesnių politinių sprendimų ir, be abejo, mažai kėlė minčių apie racionalių reformų galimybes. Nuo 1500 iki 1800 m. daugelyje valstybių jau buvo įprasta atsigręžti į mokslininkus, paprastai buvusius ir valstybės tarnautojais, kad šie padėtų apsispręsti dėl reikiamų politinių sprendimų, ypač komercinių problemų. Šių specialistų žinios buvo vadinamos įvairiai: jurisprudencija (senas terminas) ir tautų teisė (naujas terminas), politinė ekonomija (taip pat naujas terminas, reiškiąs politinio lygio makroekonomiką), statistika (dar vienas naujas terminas, pirmiausia reiškęs kiekybinius duomenis apie valstybes) ir *Kameralwissenschaftcn* (administravimo mokslai). Jurisprudencija jau buvo dėstoma universitetų teisės fakultetuose, o *Kameralwissenschaftcn* universitetine disciplina tapo XVIII a. Vokietijos universitetuose. Tačiau tik XIX a. atsirado ekonomikos disciplina, kartais ji buvo dėstoma teisės, tačiau dažniausiai - buvusiuose filosofijos fakultetuose. Esant populiarioms liberaliosios ekonomikos teorijoms, XIX a. *politine ekonomija* (paplitusi XVIII a.) XIX a. pabaigoje užleido vietą *ekonomikai.* Atmetę pažyminį *politinė* ekonomistai teigė, kad ekonominis elgesys yra universalios individų psichologijos atspindys, o ne socialiai sukonstruota institucija, - šitaip jie įrodinėjo *laissez-faire* (pranc. leiskite veikti, kitaip - liberalizmo) principų natūralumą.

Universaliosios ekonomikos prielaidos ekonomikos studijas pavertė smarkiai orientuotomis į dabartį. Dėl to ekonomikos istorijai skirta mažai dėmesio, o ekonomikos istorijos disciplina išsirutuliojo istorijos, bet ne ekonomikos mokslo pagrindu. Pagrindinis XIX a. laimėjimas plėtojant socialinius mokslus ir stengiantis institucionalizuoti ne nomotetinį ar ideografinį, o bendrųjų dėsnių, valdančių istoriškai specifines socialines sistemas, ieškantį mokslą, buvo vokiškai vadinamos *Staatswissenschaften* disciplinos sukūrimas. *Staatswissenschaften,* šių laikų terminais kalbant, apėmė ekonomikos istoriją, teisę, sociologiją ir ekonomiką, pabrėžė skirtingų valstybių istorinį savitumą ir nesivadovavo jokiomis disciplinų ribomis, kurių jau buvo pradėję rastis Didžiojoje Britanijoje ir Prancūzijoje. Terminas *Staatswissenschaften* (mokslas apie valstybę) tarsi nurodė, kad jo atstovai Prancūzijoje ir Didžiojoje Britanijoje stengėsi užimti anksčiau *politinės ekonomijos* paliktą intelektinę erdvę, ir taip atlikti ilgalaikes valstybėms parankias funkcijas. Minėta disciplina suklestėjo XIX a. pabaigoje, tačiau ilgainiui žlugo dėl išorinio spaudimo ir vidinių nesutarimų. Pirmąjį XX a. dešimtmetį Vokietijos socialiniai mokslai pradėjo atitikti Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos socialines disciplinas. Kai kurie jauni *Staats-*

wissenschaften lyderiai (pavyzdžiui, Maxas Weberis) ėmėsi iniciatyvos Vokietijoje steigti Sociologų draugiją. Maždaug 1920-aisiais terminas *Sozialwissenschaften* (socialiniai mokslai) pakeitė terminą *Staatswissenschaften.*

Tuo metu, kai ekonomika įsitvirtino kaip universitetinė disciplina (nomotetinė ir į dabartį orientuota), buvo sukurta visiškai nauja disciplina, pavadinta naujadaru *sociologija.* Jos kūrėjui Comte'ui *sociologija* buvo mokslų karalienė, *pozityvus* (kitas Comte'o naujadaras) integruojantis ir vienijantis socialinis mokslas. Praktiškai sociologija, kaip disciplina, XIX a. pabaigoje kilo dėl universitetuose vykusio socialinių reformų draugijų steigimosi ir jų veiklos (sustiprėjo dėmesys labai išaugusios darbininkų populiacijos miestuose keliamai netvarkai ir nepasitenkinimui). Įsilieję į universitetus, šie socialinių pokyčių skatintojai nebeatliko aktyvių ir tiesioginių lobistų įstatymų leidimo sistemoje vaidmens. Tačiau sociologija vis dėlto tebesidomėjo paprastų žmonių rūpesčiais ir socialiniais modernybės padariniais. Iš dalies tam, kad būtų visai atsiskirta nuo socialinių reformų organizacijų, sociologai ėmė plačiai remtis pozityvizmo principais, kurie, orientuoti į dabartį, kartu pastūmėjo juos į nomotetinę stovyklą.

Politiniai mokslai, kaip disciplina, išsirutuliojo kur kas vėliau, tačiau ne todėl, kad jų objektas (šiuolaikinė valstybė ir jos politika) būtų mažiau tinkamas nomotetinei analizei, o todėl, kad teisės fakultetuose smarkiai priešintasi - nenorėta užleisti svarbiausių pozicijų. Teisės fakultetų priešinimusi galima paaiškinti, kodėl politologai ypač domėjosi politikos filosofija, kartais vadinama politikos teorija; taip buvo bent jau iki vadinamosios *biheivioristinės* revoliucijos, įvykusios po 1945 metų. Politikos filosofija įpareigojo naujosios politologijos disciplinos atstovus skelbti, kad ši disciplina yra antikinės Graikijos filosofų sekėja, ir remtis universitetuose jau seniai pripažintais autoriais.

Tačiau naujajai disciplinai pateisinti politinės filosofijos nepakako - ją juk buvo galima dėstyti filosofijos fakultetuose (taip dažnai ir buvo daroma). Politologija atliko dar vieną funkciją: ji *ekonomiką* padėjo įteisinti kaip atskirą discipliną. Politinė ekonomija buvo atmesta remiantis argumentu, jog valstybė ir rinka gali veikti remdamosi skirtinga logika. Ilgainiui tai turėjo būti patvirtinta nauja atskira politinius reiškinius tiriančia disciplina.

Istorijos, ekonomikos, sociologijos ir politologijos ketvertas, XIX a. (o iš tiesų tik prieš pat XX a. 5-ojo dešimtmečio vidurį) tapęs universitetiniu, pirmiausia buvo plėtojamas tose penkiose šalyse, kuriose atsirado, o jo atstovai labiausiai domėjosi būtent tų penkių šalių realijų aprašymu ir studijomis. Tačiau tai nereiškia, kad minėtų penkių šalių universitetai visiškai ignoravo likusį pasaulį. Tiesiog jį tuose universitetuose studijavo skirtingos disciplinos.

Modernios *pasaulio-sistemos* atsiradimas Europoje sutapo su likusio pasaulio tautų atradimu (arba užkariavimu). Kalbant europinės patirties kategorijomis, buvo susidurta su dviem gana skirtingomis žmonių ir socialinių struktūrų sistemomis. Aptikta tautų, kurios gyveno palyginti mažomis grupėmis, neturėjo rašto, neišpažino jokios plačiai geografiškai paplitusios religijos ir buvo bejėgės priešintis Europos karo technologijai. Tokios tautos buvo *gentinės* (angl. *tribes).* Kai kuriose kitose kalbose jos buvo vadinamos *rasėmis* (nors ilgainiui šio termino atsisakyta dėl painiavos su kitomis *rasių* reikšmėmis, kai pabrėžiama tam tikros grupės žmonių odos spalva ir kitų biologinių savybių bendrybės). Tyrinėti *gentis* pradėjo kita nauja disciplina - antropologija. Panašiai kaip sociologija, kilusi iš socialinių reformų draugijų, nepriklausiusių universitetų kompetencijai, ir antropologija atsirado iš neuniversitetinės europiečių keliautojų, kolonijų valdininkų ir atradėjų veiklos. Ji, kaip ir sociologija, ilgainiui tapo universitetine disciplina, tačiau sąlygiškai išliko atskirta nuo kitų socialinių mokslų, kurie domėjosi Vakarų pasauliu.

Kai kuriuos ankstyvosios antropologijos atstovus domino gamtinė visuotinė žmonijos istorija (ir tariamieji jos evoliucijos periodai), o ankstyvuosius istorikus patraukė kaip tik universalioji istorija. Domėjimasis socialinėmis realijomis antropologus skatino tapti atskirų tautų etnografais, kurių daugelis paprastai būdavo kilę iš tyrinėjamosios šalies vidaus ar išorės kolonijų. Tai beveik neišvengiamai reiškė, kad bus taikoma skirtinga metodologija, pagrįsta *lauko tyrimais (fieldwork)* ir akivaizdžia moksline empirinio tyrinėjimo etika bei vienos atskiros srities stebėjimu *(participant observation),* atitinkančiu reikalavimą išsamiai pažinti tiriamosios šalies kultūrą, kartais sunkiai suvokiamą mokslininkams užsieniečiams.

Stebint tyrimus dalyvio teisėmis *(participant observation),* nuolat kilo grėsmė pažeisti mokslinį neutralumą, o antropologus (panašiai kaip misionierius) dažnai viliojo galimybė tapti tiriamųjų tautų tarpininkais, nes antropologai paprastai būdavo jas užkariaujančių Vakarų valstybių piliečiai (pavyzdžiui, britų antropologai Rytų ir Pietų Afrikoje, prancūzai - Vakarų Afrikoje, amerikiečiai tyrinėjo Guamą arba Amerikos indėnus, italai - Libiją). Tik ryšiai su universitetais antropologams padėjo išsaugoti etinius mokslinės veiklos principus.

Pirmykščių *ikikontaktinių* kultūrų paieškos skatino etnografus tikėti, kad jie atranda *tautas be istorijos* - taip šį reiškinį įvardijo Ericas Wolfas. Tai etnografus (kaip ir tuometinius ekonomistus) orientavo į dabartį, į nomotetinius dalykus, o po 1945 m. struktūrinė antropologija įsitvirtino būtent tokiu pavidalu. Tačiau pirmenybė vis dėlto teikta skirtybių studijoms, nes reikėjo pateisinti buvimą neeuropiečiais. Šios minties skatinami antropologai, kaip ir ankstyvųjų laikų istorikai, vengė tiesiogiai formuluoti dėsnius, dauguma jų rašė ideografiniais episteminiais principais pagrįstus tekstus.

Tačiau ne visas neeuropines tautas buvo galima priskirti *gentims.* Europiečiai jau seniai bendravo su kitomis vadinamosiomis *aukštosiomis kultūromis* (arabų islamo pasauliu ir Kinija). Tokias zonas europiečiai laikė *aukštų civilizacijų zonomis,* nes jos turėjo raštą, plačiai geografiškai paplitusias religijos sistemas ir jau ilgą laiką buvo politiškai organizuotos į dideles biurokratines imperijas. Viduramžių misionieriai buvo pirmieji europiečiai, tyrinėję šias civilizacijas. XIII-XVIII a. minėtos civilizacijos buvo gana stiprios kariniu požiūriu ir galėjo atsispirti europiečių invazijai, todėl nusipelnė pagarbos, susižavėjimo, o kartais priversdavo net suglumti.

Tačiau XIX a. dėl tolesnių Europos technologijų laimėjimų šios civilizacijos tapo jos kolonijomis arba pusiau kolonijomis. Rytų studijos, kurių kilmės vieta buvo Bažnyčia, ir kurias bandyta pateisinti evangelizavimo siekiu, tapo pasaulietinėmis ir įsispraudė tarp universitetinių disciplinų. Dar prieš įteisinant Rytų studijas, įvyko antikinio Viduržemio jūros pasaulio, angliškai vadinto *klasikiniu,* t. y. pačios Europos praeities studijų, institucionalizacija. Tai taip pat buvo tyrinėjimas kitokios kultūros, negu klestėjusios to meto Europoje, tačiau jis ir traktuotas kitaip negu Rytų studijos. Jis laikytas tautų - dabartinės Europos protėvių - istorija, nieko bendra neturinčia su, pavyzdžiui, senovės Egiptu ar Mesopotamija. Antikos civilizacija buvo suvokiama kaip ankstyvoji tęstinės istorinės raidos, pasiekusios viršūnę atsiradus Vakarų civilizacijai, fazė. Į ją buvo žvelgiama kaip į tos pačios istorijos dalį: pirmiausia antika, po to jos tęstinumą barbarų užkariavimų kontekste užtikrino Bažnyčia, vėliau graikų ir romėnų palikimas iš naujo atrastas Renesanso laikotarpiu, ir galiausiai atsirado modernusis pasaulis. Šiuo požiūriu antika neturėjo atskiros istorijos - ji buvo tik moderniųjų laikų prologas. Vadovaujantis ta pačia mintimi galima teigti, kad kitos civilizacijos taip pat neturėjo atskiros istorijos, tačiau jų istorija, atvirkščiai, buvo sustingusi, neprogresyvi, nevedanti į modernumą.

Klasika pirmiausia buvo literatūros tyrinėjimai, tačiau jie, suprantama, susipynė su Graikijos ar Romos istorija. Norėdami sukurti kitokią nei filosofija (ir teologija) disciplina, klasikai tyrinėjo visas literatūros rūšis (ne tik tas, kurias pripažino filosofai), menus (ir jų palydovę archeologiją) ir istoriją, kurioje buvo taikomi naujosios istorijos tyrimo metodai (nors pirminiai šaltiniai buvo labai negausūs). Šis derinys klasikos studijas suartino su tuo pačiu metu plėtojamomis Vakarų Europos valstybių nacionalinės literatūros studijomis.

Beletristinis klasikinių studijų pobūdis skatino didelę Rytų studijų, pradėjusių įsitvirtinti universitetų struktūrose, įvairovę. Tačiau Rytų tyrinėtojai vadovavosi itin specifiniais metodais. Jie nesiekė atkurti diachroninės sekos (kaip Europos istorikai), nes manyta, kad Rytų istorija neveda pažangos link. Stengtasi suvokti ir įvertinti esmines Rytų civilizacijų vertybes bei tradicijas, pagimdžiusias šias civilizacijas, kurios, nors ir laikomos *aukštomis,* tačiau vis tiek suprastos kaip statiškos. Buvo teigiama, kad tai geriausiai galima suvokti skaitant tekstus, kuriuose įkūnyta tų civilizacijų išmintis. Tam reikėjo filologinio ir kalbinio pasiruošimo, tokio kaip vienuolių, skaitančių senuosius krikščionybės tekstus. Šiuo požiūriu Rytų studijos priešinosi modernizavimui ir buvo nepasiekiamos mokslinei etikai. Rytų specialistai labiau nei istorikai abejojo socialinių mokslų dorybėmis. Jie mieliau priskyrė save *humanitarams* ir vengė bet kokių sąsajų su socialiniais mokslais. Nepaisant to, ilgą laiką jie užėmė svarbią socialinių mokslų nišą, nes vieninteliai iš universiteto mokslininkų studijavo Kinijos, Indijos ar Persijos socialines realijas. Suprantama, buvo ir mokslininkų sociologų, kurie domėjosi lyginamosiomis Rytų ir Vakarų civilizacijos perspektyvomis (pavyzdžiui, Maxas Weberis, Arnoldas Toynbee, ne taip nuosekliai - Karlas Marxas). Tačiau šie komparatyvistai, kitaip nei Rytų specialistai, nesidomėjo Rytų civilizacija *per se.* Labiausiai jie norėjo paaiškinti, kodėl Vakarų, o ne kitų civilizacijų šalyse tobulėjo modernios sistemos (arba kapitalizmas).

Derėtų pasakyti keletą žodžių apie trejetą sričių, kurios niekada iki galo taip ir nepriklausė socialiniams mokslams: geografiją, psichologiją ir teisę. Geografija, panašiai kaip istorija, labai senas mokslas. XIX a. pabaigoje vokiečių universitetuose ji pavirto nauja disciplina ir taip paskatino geografijos plėtrą kitur. Nors geografijos objektas ir sutapo su socialinių mokslų objektu, tačiau geografai ypač vengė apibendrinimų ir domėdamiesi fizine bei vadinamąja humanistine geografija (panašia į antropologiją, tik daugiau dėmesio skiriančia aplinkai) stengėsi nutiesti tiltus tarp gamtos ir humanitarinių mokslų. Geografija buvo vienintelė disciplina, kuri dar iki 1945-ųjų sąmoningai siekė aprėpti pasaulines temas. Tai buvo ir privalumas, ir trūkumas. Kai XIX a. socialinės realybės tyrinėjimai vis labiau skilo į atskiras, turinčias aiškias ribas disciplinas, geografija, linkstanti apibendrinti, sintetinti ir neanalizuoti, darėsi anachronistiška.

Tikriausiai todėl visą tą laiką geografija buvo tik nedidelis, neturintis prestižo ir kiekybiškai smulkus istorijos priedėlis. Erdvės ir vietos sampratą socialiniai mokslai ignoravo. Sutelktumas į pažangą ir socialinių pokyčių valdymą socialinio gyvenimo laiko matmenį pavertė svarbiausiu, o erdvę paliko periferijoje. Teoriškai tai reiškė, kad universaliems ir determinuotiems procesams erdvės veiksnys nesvarbus, o unikaliems ir nepakartojamiems - erdvė buvo vienintelis (beveik nereikšmingas) savitumą lemiantis veiksnys. Laikantis šio požiūrio galima teigti, jog erdvė tapo įvykius lemiančiu kontekstu (tą rodo ideografinė istorija, tarptautinių santykių realistinės perspektyvos, *kaimynystės efektas* ir net Marshallo aprašyti *kraštutinumai (externalities)).* Tačiau dažniausiai pastarieji konteksto veiksniai suvokiami kaip paprasčiausia įtaka, konstanta, į kurią reikia atsižvelgti, bet analizei ji nėra labai svarbi.

Vis dėlto praktiškai socialiniai mokslai rėmėsi savitu požiūriu į erdvę, tačiau aiškiai įvardytas jis nebuvo. Anot sociologų, erdvinių struktūrų sistema, kurioje veikė organizuotos suverenios teritorijos, sudarė politinį pasaulio žemėlapį. Beveik visi socialinės srities mokslininkai manė, kad politinės sienos reiškė pagrindinių sąveikų erdvės kontūrus - sociologams tai buvo visuomenė, makroekonomistams - nacionalinė ekonomika, politologams - politika, istorikams - tauta. Kiekvienos disciplinos atstovai politinius, socialinius ir ekonominius procesus laikė sutampančiais. Šia prasme socialiniai mokslai buvo valstybių kūrinys, o jų ribos - svarbiausios socialinės erdvės.

Visai kitaip atsitiko su psichologija. Ši disciplina taip pat atsiskyrė nuo filosofijos ir siekė įgyti savitą mokslinę formą. Tačiau praktiškai ji buvo tapatinama ne su socialine, bet su medicinos sritimi, vadinasi, jos pagrįstumas priklausė nuo santykio su gamtos mokslais. Pozityvistai, remdamiesi Comte'o principu „akis negali žvelgti pati į save“, dar toliau stūmė psichologiją šia kryptimi. Daugeliui psichologija tikras mokslas galėjo būti tik tuo atveju, jei ji tiria biologinius ar net cheminius dalykus. Tad psichologai stengėsi pralenkti socialinius mokslus ir tapti biologijos mokslu. Atitinkamai daugelyje universitetų psichologijos disciplina iš socialinių mokslų fakulteto buvo perkelta į gamtos mokslų fakultetą.

Žinoma, būta ir psichologijos teorijų, dėmesį telkusių į individo visuomenėje analizę. Vadinamieji socialiniai psichologai taip pat nesistengė likti socialinių mokslų stovykloje. Tačiau socialinei psichologijai nesisekė gauti visiškos institucinės autonomijos, ji buvo išstumta į psichologijos pakraščius, panašiai kaip ekonomikos istorija atsidūrė ekonomikos pakraščiuose. Daugeliu atvejų išgryninta ji išliko tik kaip sociologijos atšaka. Vis dėlto būtina pabrėžti, jog buvo daug nepozityvistinės psichologijos rūšių, pavyzdžiui, *geisteswissenschaftliche* psichologija arba *Gestalt* psichologija.

Freudo teorijai - stipriausiai ir įtakingiausiai psichologinei teorijai, kurią nedvejodami galėtume priskirti socialiniams mokslams, to irgi nepavyko padaryti dėl dviejų priežasčių. Pirma, ji atsirado iš medicinos praktikos, ir antra, skandalingas pobūdis pavertė ją savotišku raupsuotuoju - psichoanalizė buvo tiesiog išstumta iš universitetinių struktūrų. Suprantama, tai galėjo išsaugoti psichoanalizę kaip praktiką ir mąstymo būdą, tačiau taip pat reiškė, jog Freudo sąvokos universitetuose įsitvirtino ne psichologijos, bet kitose disciplinose.

Teisės studijos yra trečioji disciplina, taip niekada ir netapusi socialiniu mokslu. Kodėl? Pirmiausia todėl, kad jau būta teisės fakultetų, o jų programos buvo pritaikytos teisininkams ruošti. Nomotetinės socialinės srities mokslininkai į jurisprudenciją žvelgė skeptiškai. Ji atrodė per daug normatyvinė ir reikalavo per mažai empirinių tyrinėjimų. Jos dėsniai nebuvo moksliniai, o kontekstas - perdėm ideografinis. Politiniai mokslai atsiribojo nuo tokių dėsnių ir jų kilmės analizės mainais į abstrakčių taisyklių, apibrėžiančių politinį elgesį (šių taisyklių pagrindu buvo kuriamos atitinkamos racionalios teisės sistemos), analizę.

Dėmesio reikėjo dar vienam socialinių mokslų institucionalizacijos bruožui. Šis procesas vyko tuo metu, kai Europa baigė įsitvirtinti visame likusiame pasaulyje. Natūraliai kilo klausimas, kodėl šis nedidelis žemės lopinėlis gebėjo nugalėti visus priešus ir įsitvirtino Amerikoje, Afrikoje ir Azijoje? Jis buvo svarbus ir daugelis atsakymų į jį buvo suformuluota ne suverenių valstybių lygmenyje, o lyginamojoje *civilizacijų* (apie kurias jau kalbėta) perspektyvoje. Europa, o ne atskirai paimta Didžioji Britanija, Prancūzija ar Vokietija (kad ir kokia būtų atskirų imperijų apimtis) kaip Vakarų civilizacija pasižymėjo didesniu gamybiniu ir kariniu produktyvumu. Klausimas, kaip Europa išplėtė savo galias, sutapo su Darwino intelektiniais atradimais. Švietimo epochoje paskatintai pažinimo sekuliarizacijai antrino evoliucijos teorija, ir Darwino teorija buvo pradėta taikyti ne tik biologijos reiškiniams tirti. Nors Newtono fizika išliko svarbiu socialinių mokslų elementu, tačiau Darwino biologija jiems turėjo daugiau įtakos, nes evoliucinėje kovoje už būvį pabrėžė stipriųjų išlikimo idėją.

Stipriųjų išlikimo idėja buvo tiesiog piktnaudžiaujama, ji dažnai tapatinta su *sėkmės* ar *konkurencijos* sąvokomis. Netiksli evoliucinės teorijos interpretacija mokslinio pagrįstumo įspūdį galėjo suteikti teiginiui, kad šiuolaikinės Europos visuomenės sėkmė savaime įrodo jos pranašumą: teorijos apie laipsnišką socialinę pažangą, pasiekusią viršūnę atsiradus pramoninei civilizacijai, whigų istorijos interpretacijos, klimatologinis determinizmas, Spencerio sociologija. Šios ankstyvosios lyginamosios civilizacijų studijos vis dėlto nebuvo taip orientuotos į valstybę, kaip visiškai institucionalizuoti socialiniai mokslai. Jie tapo dviejų pasaulinių karų aukomis ir liudijo, kad dingo liberalusis optimizmas, kurio dvasia buvo kurtos progresyvių civilizacijų teorijos. XX a. istorija, antropologija ir geografija, tradiciškai linkstančios apibendrinti, atsidūrė pačiame mokslų paribyje, o į valstybę orientuotas mokslų trejetas (sociologija, ekonomika ir politologija) įsitvirtino kaip pagrindiniai (nomotetiniai) socialiniai mokslai.

Taigi nuo 1850 iki 1945 m. visa grupė disciplinų buvo pradėta vadinti *socialiniais mokslais.* Pagrindiniuose universitetuose įsikūrė pirmosios katedros ir padaliniai, kuriuose dėstytos šios disciplinos ir suteikti jų moksliniai laipsniai. Mokymo institucionalizaciją lydėjo tyrinėjimų institucionalizacija: įsteigta specializuotų šių disciplinų žurnalų, įkurta mokslininkų draugijų (pirmiausia nacionalinių, o vėliau ir tarptautinių), įsteigta specializuotų šių disciplinų bibliotekų.

Pagrindinis šio disciplinų institucionalizacijos proceso elementas buvo kiekvienos iš jų siekis apibūdinti savo skirtybes nuo kitų, ypač įvardyti, kuo jos skiriasi nuo socialines realijas tyrinėjančių disciplinų, kurių turinys joms pats arčiausias. Istorikai, pradedant Leopoldu von Ranke, Bartholdu Niebuhru ir Johannu Droysenu, pabrėžė išskirtinius santykius su savita medžiaga, ypač archyviniais šaltiniais, ir į juos panašiais tekstais. Šie mokslininkai akcentavo, kad jiems svarbu rekonstruoti praeitį susiejus ją su dabarties kultūrinėmis reikmėmis ir interpretuoti ją hermeneutiniu būdu, jie pabrėžė tokių sudėtingų reiškinių, kaip kultūra ir tauta, tyrinėjimo poreikį laikantis individualios ir momentinės diachroninio ir sinchroninio konteksto sampratos.

Antropologai aprašinėjo socialinės organizacijos rūšis, visiškai nepanašias į žinomas Vakaruose. Jie atskleidė, kad, Vakarų požiūriu, keisti papročiai nėra iracionalūs ir labai naudingi išlaikant bei reprodukuojant populiacijas. Rytų specialistai studijavo, aiškino ir vertė į savo kalbas nevakarietiškus *aukštų* civilizacijų tekstus ir pasitarnavo įteisinant *pasaulio religijų* sąvoką, žymėjusią svarbų, į krikščionybę orientuotos pasaulėžiūros lūžį.

Dauguma nomotetinių socialinių mokslų pirmiausia pabrėžė savo skirtumus nuo istorijos: domėjimąsi bendrųjų dėsnių, tariamai veikiančių žmonių elgesį, atradimu, pasirengimą suvokti reiškinius, kuriuos galima nagrinėti kaip atskirus atvejus (o ne individualias duotybes), poreikį skaidyti žmonių patirtį, kad galėtų ją analizuoti, galimybę ir poreikį naudoti konkrečius mokslinius metodus (formuluoti teoriškai pagrįstas hipotezes, kurias galima patikrinti taikant apibrėžtas ir dažniausiai kiekybiškai pagrįstas procedūras, pavyzdžiui, apklausų duomenis; kontroliuoti įžvalgas apie turimus tekstus ir kitus dalykus).

Socialiniams mokslams atsiskyrus nuo ideografinės istorijos, nomotetiniai socialinės srities mokslininkai - ekonomistai, sociologai, politologai - stengėsi griežtai atskirti savo tyrinėjimo sritį ir parodyti, kuo ji iš esmės (objektu ir metodologija) skiriasi nuo gretimų sričių. Ekonomistai tai darė pabrėždami *ceteris paribus* prielaidos svarbą studijuojant rinkos veiklą. Politologai apsiribojo formaliosiomis valdžios struktūromis. Sociologai teigė, kad kiekvienoje visuomenėje ypač svarbi ekonomistų ir politologų ignoruojama socialinė sritis.

Galima teigti, kad visa, kas pasakyta, yra istorija su laiminga pabaiga *(success story).* Sukūrus vientisą disciplinų struktūrą buvo įtvirtinta gyvybinga, veiksminga tyrinėjimo, analizės ir mokymo sistema, kuri ir lėmė daugelio tekstų, laikomų šiuolaikinių socialinių mokslų paveldu, atsiradimą. Maždaug 1945 m. socialinius mokslus sudarančių disciplinų grupė buvo iš esmės institucionalizuota daugelyje pasaulio universitetų. Šiam procesui priešintasi (arba jis tiesiog atmestas) fašistinėse ir komunistinėse šalyse. Po Antrojo pasaulinio karo Vokietijos ir Italijos institucijos priėmė institucionalizuotą socialinių mokslų modelį, o sovietinio bloko šalys jį perėmė maždaug XX a. 6-ąjį dešimtmetį. Apie 1945 m. socialiniai mokslai aiškiai atsiskyrė nuo gamtos mokslų, kurių atstovai tyrė nehumanines sistemas, ir nuo humanitarinių mokslų, kurių atstovai studijavo kultūrinį, protinį ir dvasinį *civilizuotų* visuomenių klodą.

Tačiau po Antrojo pasaulinio karo, t. y. kaip tik tuomet, kai atrodė, jog socialiniai mokslai yra visiškai institucionalizuoti ir kuo aiškiausiai apibrėžti, socialinės srities mokslininkų naudojami metodai ėmė keistis. Tai atvėrė vis gilėjančią prarają tarp mokslininkų sociologų veiklos bei intelektinių pozicijų ir formaliosios socialinių mokslų sandaros.

II. SOCIALINIŲ MOKSLŲ DISKUSIJOS
(NUO 1945 m. IKI ŠIOL)

> Tapatindamosi su aplinkos dalykais ir nuolat atnaujindamos veikiančias taisykles, disciplinos sudaro diskurso kūrimo kontrolės sistemą ir fiksuoja jo ribas.
>
> *Michelis Foucault*[7]

Per šimtmečius įsitvirtinusią socialinių mokslų struktūrą po 1945 m. smarkiai paveikė trys veiksniai. Pirmasis jų - politinės pasaulio sandaros pokyčiai. Po Antrojo pasaulinio karo dvi naujas geopolitines realijas (vadinamąjį šaltąjį karą tarp JAV ir SSRS bei atsinaujinusį neeuropinių tautų istorinį įsitvirtinimą) vienijančiame pasaulyje iškilo ekonomiškai galingos Jungtinės Amerikos Valstijos. Antrasis - po 1945 m. pasaulyje kaip niekada iki tol sparčiai didėjo gamyba ir augo gyventojų skaičius, atitinkamai išsiplėtė žmonių veiklos apimtys. Trečiasis veiksnys - ypač didelė kiekybinė ir geografinė universitetų plėtra, skatinusi spartų profesionalių socialinės srities mokslininkų skaičiaus augimą. Visos trys minėtos naujosios socialinės realijos tokiems socialiniams mokslams, kokie buvo istoriškai susiformavę iki to laiko, kėlė nemažai problemų.

Didelė JAV galia kitų valstybių atžvilgiu smarkiai veikė aktualių problemų suvokimą ir lėmė jų sprendimo būdus. Ekonominis Jungtinių Valstijų pranašumas, išryškėjęs praėjus 15-20 m. po Antrojo pasaulinio karo, rodė, kad bent jau tam tikrą laiką socialinių mokslų madas diktuos Amerikos institucijos ir šis diktatas lems socialinių mokslų prioritetus. Kita vertus, politinis neeuropinių tautų atgimimas reiškė, kad galima ginčytis dėl daugelio socialiniuose moksluose prigijusių prielaidų, nes tapo akivaizdu, jog jose atsispindi politinės praėjusio laikmečio pažiūros.

---

[7] Michel Foucault. *The Archaeology of Knowledge and the Discourse on Language* (New York: Pantheon, 1972), p. 224.

Sparti universitetų plėtra visame pasaulyje turėjo savitų organizacinių padarinių. Ji skatino struktūrinį didėjančios specializacijos poreikį, nes mokslininkai tiesiog ieškojo nišų, kuriose galėtų įtvirtinti savo originalumą ar bent jau parodyti esą visuomenei naudingi. Akivaizdus to rezultatas - socialinės srities mokslininkų invazija į gretimas disciplinas, ignoruojant iki tol vykusį atskirų mokslų įtvirtinimo procesą. Ekonominė gerovė teikė išteklių, kurių reikėjo šioms naujovėms įgyvendinti.

Dar vienas pertvarkos padarinys yra tas, kad pasaulio ekonominis augimas buvo didžiulis šuolis ne tik valstybės aparatų ir verslo įmonių, bet ir tyrinėtojų darbe. Didžiosios valstybės, akinamos šaltojo karo principų, ėmė daug investuoti į mokslą, kartu ir į socialinius mokslus. Nors pastariesiems skiriamų finansų procentinė išraiška buvo gana kukli, tačiau konkrečios investicijų sumos siekė iki tol dar niekada neregėtą dydį. Tokia ekonominė parama skatino tolesnį socialinių mokslų tobulėjimą. Atsirado centralizuoti mokslo centrai, kuriuose buvo sutelkta informacija, kompetencija ir finansiniai ištekliai, daugiausia gaunami iš JAV ir kitų didžiųjų valstybių, tačiau nemažą finansinę paramą ėmė siūlyti ir tarptautinės korporacijos.

JAV mokslininkai ir institucijos, vadovaudamosi jau esamu modeliu, tiesiogiai ir netiesiogiai skatino socialinių mokslų raidą didesnio dėmesio nomotetinėms socialinių mokslų disciplinoms kryptimi. Didžiulės valstybinės ir privačios investicijos į mokslo tyrinėjimus socialinei mokslinio darbo krypčiai suteikė neginčytiną pirmenybę mažiau rigoristinių ir kitaip politiškai orientuotų mokslinių studijų atžvilgiu. Ekonominė plėtra visame pasaulyje paskatino plačiau tirti mokslinį kontekstą, pagrindžiantį technologinius laimėjimus. Tačiau kartu politinio Vakarų pasaulio vyravimo pabaiga reiškė, kad ne tik į politiką, bet ir į socialinius mokslus ima skverbtis naujos įtakingos idėjos.

Toliau minėtų pokyčių įtaką socialiniams mokslams aptarsime trimis aspektais: 1) suskirstymo į disciplinas pagrįstumas; 2) paveldėtų žinių ir metodų ribotumas; 3) poreikis ir pagrindas skirti *dvi kultūras.*

1. Socialinių mokslų skirstymas į disciplinas

XIX a. buvo labai aiškios trys socialinių mokslų skirstymo į disciplinas takoskyros: modernaus/civilizuoto (istorija ir nomotetiniai socialiniai mokslai) ir nemodernaus pasaulio tyrinėjimai (antropologija ir Rytų studijos); studijuojant modernų pasaulį aiškiai skirta praeitis (istorija) ir dabartis (nomotetiniai socialiniai mokslai); nomotetiniuose socialiniuose moksluose išskirtos rinkos (ekonomika), valstybės (politologija) ir pilietinės visuomenės (sociologija) studijos. Po 1945 m. visomis šiomis takoskyromis imta abejoti.

Tikriausiai pats svarbiausias akademinis atradimas po 1945 m. buvo tas, kad kaip atskira intelektinio darbo institucinė kategorija sukurtos *regioninės studijos.* Ši sąvoka pirmiausia pavartota JAV (Antrojo pasaulinio karo metu). Per dešimtį metų ji įsigalėjo Amerikos ir viso pasaulio universitetuose. Iš esmės regioninių studijų idėja labai paprasta. Regionas yra didelė geografinė zona, tariamai koherentiška kultūriniu, istoriniu ir paprastai kalbiniu požiūriu. Regionų sąrašas labai įvairus: SSRS, Kinija (arba Rytų Azija), Lotynų Amerika, Artimieji Rytai, Afrika, Pietų Azija, Pietryčių Azija, Centrinė ir Rylų Europa, vėliau atsirado ir Vakarų Europa. Kai kurios valstybės, pavyzdžiui, Jungtinės Valstijos (arba Šiaurės Amerika), taip pat tapo regioninių studijų objektu. Žinoma, ne visi be išimties universitetai rėmėsi tokiu geografiniu skirstymu. Apskritai būta gana didelės skirstymo įvairovės.

Regioninės studijos buvo ir tyrinėjimo, ir studijų sritis, vienijanti įvairių socialinių ir kai kurių humanitarinių (o retkarčiais ir gamtos) mokslų atstovus, gvildenančius su regionu (ar jo dalimi) susijusias temas. Regioninės studijos iš esmės laikytos tarpdisciplininėmis. Politiniai jų atsiradimo motyvai gana akivaizdūs. Visame pasaulyje vyraujančioms JAV reikėjo visų sričių specialistų bei žinių apie įvairius regionus, juolab kad tų regionų politinė svarba vis augo. Regioninių studijų programos ir turėjo parengti reikiamų specialistų: taip atsirado SSRS ir Vakarų Europos studijos, vėliau išaugo kitų pasaulio kraštų (pavyzdžiui, Japonijos, Indijos, Australijos bei įvairių Lotynų Amerikos valstybių) tyrinėjimai.

Regioninės studijos draugėn subūrė (bent jau daliai intelektinio gyvenimo) asmenis, pagal jau aprašytą takoskyrų sistemą priklausančius skirtingoms disciplinoms: istorikai ir nomotetinių socialinių mokslų atstovai akis į akį susidūrė su antropologais ir Rytų studijų specialistais, istorikai - su nomotetinių socialinių mokslų žinovais, o atskirų nomotetinių mokslų atstovai atsidūrė akistatoje vienas su kitu. Kartais dar įsiterpdavo ir geografai, meno istorikai, nacionalinės literatūros specialistai, epidemiologai ir netgi geologai. Šie žmonės kartu kūrė mokslo ir mokymo programas, steigė doktorantūros komitetus savo studentams, rengė bendras konferencijas, skaitė vieni kitų knygas, publikavo straipsnius naujuose tarpdisciplininiuose žurnaluose, skirtuose jų regionams.

Tokių tarpusavio sąsajų intelektine verte galima kiek ir suabejoti, bet jų organizaciniai padariniai socialiniams mokslams didžiuliai. Nors regioninės studijos laikytos tik siaura tarpdisciplininių studijų atmaina (ši sąvoka mokslo diskusijose jau vartota tarpukaryje), tačiau iš tiesų visų akis ji atkreipė į tai, kad instituciniai socialiniai mokslai padalyti visiškai dirbtinai. Istorikai ir nomotetinių socialinių mokslų atstovai pirmą kartą ėmėsi tirti nevakarietiško pobūdžio visuomenes. Ši praeityje tik į Vakarus orientuotų mokslų invazija į nevakarietišką pasaulį naikino ankstesnius argumentus apie atskiras etnografinių ir Rytų studijų sritis. Paaiškėjo, kad istorijos ir nomotetinių socialinių mokslų metodai bei modeliai gali pasitarnauti ir nevakarietiškųjų regionų bei Europos ir Šiaurės Amerikos tyrinėjimams. Praėjus dvidešimčiai metų antropologai ėmė atsisakyti etnografinės veiklos ir pradėjo ieškoti kitokių savo srities tyrinėjimo būdų. Rytų specialistai pasielgė dar radikaliau: jie iš viso atsisakė atskiro savo studijų pavadinimo ir prisijungė prie istorijos, filosofijos, kalbų ar religijų studijų fakultetų arba įkūrė atskirus šiuolaikinės kultūros ir tradicinės Rytų literatūros tyrinėjimų centrus.

Regioninės studijos paveikė istorijos ir trijų nomotetinių socialinių mokslų fakultetus. Maždaug XX a. septintąjį dešimtmetį daugelis šių fakultetų specialistų ėmėsi empirinio nevakarietiškų pasaulio kraštų tyrinėjimo. Daugiausia tai buvo istorikai, mažiau - ekonomistai, o politologai ir sociologai užėmė tarpinę padėtį. Tai reiškė, jog vidines šių disciplinų diskusijas neišvengiamai turėjo paveikti nauji duomenys, naujos studijų programos, naujos tyrinėjimų, apimančių didelius geografinius plotus, kryptys. Prie aptartos geografinės plėtros pridėję išplitusią geografinę mokslininkų atrankos erdvę galime teigti, jog pažinimo institucijų situacija po 1945 metų iš esmės pakito.

Išnykus intelektinei Vakarų ir ne Vakarų studijų takoskyrai, iškilo nauja mokslo problema, turinti svarbių politinių padarinių. Ar šios abi, t. y. Vakarų ir ne Vakarų, zonos yra ontologiškai tapačios, ar skirtingos? Ankstesnė prielaida teigė, jog jos pakankamai skirtingos ir reikia, kad jas studijuotų skirtingų socialinių disciplinų atstovai. Ar dabar reikėjo teigti visiškai kitaip, t. y. kad nėra jokio svarbaus skirtumo, kuris pagrįstų nevakarietiškų zonų analizės specifiką? Nomotetinių socialinių mokslų atstovai ginčijosi, ar jų sukurti bendrieji dėsniai gali būti taikomi ir nevakarietiško pasaulio realijoms paaiškinti. Labiau į ideografiją linkusiems istorikams kilo rimtas klausimas: „Ar Afrika turi istoriją?“ O gal istoriją turi tik *istorinės tautos?*

Intelektiniai atsakymai į šiuos klausimus buvo tik apytikriai kompromisai. Iš esmės teigta, kad nevakarietiškas pasaulis analitiškai yra beveik vakarietiškas, bet tik beveik! Šis argumentas pirmiausia įgijo modernizavimo teorijų formą. Savaime suprantama, kad jis rėmėsi daugeliu tiesioginių ir netiesioginių prielaidų bei diskusijų, paveldėtų iš ankstesnės mokslinės literatūros, tačiau socialiniuose moksluose modernizavimo teorija buvo labai svarbi ir išskirtinė. Pagrindinis jos teiginys buvo: „Visos valstybės, tautos ir geografinės zonos eina tuo pačiu modernizavimo keliu, tačiau valstybės, tautos ir geografinės zonos yra skirtingose (tad nevisiškai vienodose) šio kelio atkarpose.“ Viešojoje politikoje šią pažiūrą atspindėjo rūpinimasis *plėtra,* kuri reiškė kiekvienos šalies pažangą universaliame modernizavimo kelyje. Organizaciniu požiūriu domėjimasis modernizavimu ir plėtra vienijo daugelį socialinių mokslų disciplinų ir jų atstovus skatino užimti panašias pozicijas viešojoje politikoje. Politiniai valstybių įsipareigojimai eiti modernizavimo keliu tapo vienu svarbiausių argumentų socialinės srities mokslininkams siekiant geresnio finansavimo.

Modernizacijos ir plėtros modelį galima taikyti ir Vakarams, istorinę Vakarų pasaulio raidą suvokiant kaip ankstyvus ir pažangius modernizavimo laimėjimus. Toks požiūris rėmė į dabartį orientuotų nomotetinės socialinės srities atstovų siekį naudoti ne tik šiuolaikinius, nors ir negalutinius, duomenis, tačiau istorikai ėmė atsižvelgti į kai kuriuos nomotetinių socialinių mokslų apibendrinimus, kurie padėtų nušviesti paprastai hermeneutiškai jų suvoktą praeitį. Bandymų susieti ideografinę istoriją ir nomotetinius socialinius mokslus būta ir iki 1945 metų. Vadinamasis naujosios *istorijos judėjimas* Jungtinėse Valstijose ir Prancūzijoje kilo XX a. pradžioje (ryškus pavyzdys yra *Annales* ir jų pirmtakai). Tačiau tik po 1945 m. istorikai ėmė plačiai remti šias pastangas.

Tik XX a. septintąjį dešimtmetį ir vėliau artimas (dalies) istorijos ir (kai kurių sričių) socialinių mokslų bendradarbiavimas, net derinimas, tapo pastebimu ir svarbiu reiškiniu. Istorikai įsitikino, kad esamas šio mokslo profilis neatitinka modernių poreikių. Jiems geriau sekėsi tyrinėti praeities politiką, o ne socialinį ar ekonominį gyvenimą. Istorijos studijų dėmesys sutelktas į įvykius, o ne į individų ir institucijų lygmenį, o patys istorikai nelabai buvo pasirengę analizuoti ilgalaikius *(longue dureé)* anonimiškus procesus bei struktūras. Struktūros ir procesai tiesiog ignoruoti. Ši situacija turėjo pasikeisti išplėtus istorinius tyrinėjimus: daugiau dėmesio skiriant ekonominei ir socialinei istorijai *per se* ir kaip raktui į bendresnės istorijos suvokimą.

Padedant kaimyniniams socialiniams mokslams imta skatinti esminius istorijos disciplinos pokyčius. Socialiniai mokslai turėjo susikūrę būdus, kuriais buvo galima analizuoti praeitį, susijusią su istorinių institucijų, įvykių bei idėjų *vidumi* ir *aplinka* (ekonominių pokyčių, gyventojų skaičiaus augimo, socialinės nelygybės ir mobilumo, visuotinių pažiūrų ir elgesio, socialinio protesto ir balsavimo modelių matmenyse). Šie būdai buvo visiškai neįprasti istorikams: jie netaikė kiekybinių metodų ir nevartojo analitinių sąvokų *klasė, vaidmens lūkesčiai* ar *statuso neatitikimas;* socialinių pokyčių modeliai jiems taip pat buvo nauji. Kai kurie istorikai mėgino remtis *apibendrintais duomenimis,* t. y. vedybų registru, rinkimų rezultatais, mokesčių dokumentais ir todėl neišvengiamai į pagalbą telkėsi socialinius mokslus. Istorijai (ir antropologijai) tampant vis atviresnei kiekybiniams tyrinėjimams, prasidėjo abipusės paskatos procesas: pinigų ir mokslininkų skaičius buvo susiję ir stiprino pasitikėjimo konceptualiomis socialinių mokslų struktūromis jausmą.

Kartais istorijos disciplinos pokyčių paieškos skatino norą įsitraukti į socialinės ir kultūrinės kritikos verpetus. Buvo teigiama, kad istorikai perdėtai pabrėžia veikiančių institucijų ir socialinės santvarkos dalykus, o pražiūri konfliktus, trūkumus, klasinę, etinę ir lytinę nelygybę. Turimų paradigmų kritika metė iššūkį profesijos viduje ir išorėje įsitvirtinusiems autoritetams. Kai kur, pavyzdžiui, Vokietijoje, toks revizionistinis požiūris lėmė istorikų postūmį į socialinės srities mokslininkų pusę. Remiantis analitinėmis sąvokomis ir teorinėmis perspektyvomis, savaime buvo galima išreikšti opoziciją įsitvirtinusiai *istoricizmo* paradigmai, kuri vadovavosi hermeneutiniu požiūriu, ir rašyti kuo artimesnius šaltiniams tekstus. Iš kai kurių socialinių mokslų tradicijų tarsi išplaukė saviti būdai plėtoti *kritinę* istoriją, o ne *kritinį socialinį istorijos mokslą.* Tačiau kitose šalyse, pavyzdžiui, JAV, kur susiklostė kitos, ne tokios *istoricistinės* istorijos tradicijos, ir kartu mažiau kritiški socialiniai mokslai, radikaliems istorikams revizionistams socialinių mokslų perspektyvos buvo ne tokios patrauklios.

Ekonomika, sociologija ir politologija pokariu klestėjo, tarpdamos gamtos mokslų šlovės apmąstymuose, o jų aukštas socialinis prestižas ir didelė įtaka tapo dar viena priežastimi, dėl kurios istorikai mieliau jomis rėmėsi. Tuo pačiu metu kai kurie socialinės srities mokslininkai ėmė domėtis sritimis, anksčiau traukusiomis tik istorikus. Ši nomotetinių socialinių mokslų invazija į istorijos discipliną įgavo dvi gana skirtingas formas. Viena vertus, buvo bandoma taikyti gana siauras ir savitas socialinių mokslų teorijas, modelius ir procedūras duomenims apie praeitį (kartais tie duomenys buvo iš praeities), pavyzdžiui, balsavimo modeliams, socialiniam mobilumui ir ekonomikos augimui analizuoti. Tokie duomenys buvo traktuojami kaip ir kiti socialinių mokslų kintamieji ar rodikliai, t. y. standartizuoti (laiko matmens), izoliuoti ir koreliuoti. Socialinės srities mokslininkai duomenų sėmėsi iš anksčiau nenaudotų šaltinių, tačiau nematė jokios prasmės kaip nors keisti tų duomenų analizės būdus; jie iš tiesų nebuvo tradiciniai istorikai. Daugelis jų iš praeities nieko nesitikėjo, o tuo labiau nerado joje ko nors nauja ar ypač skirtinga. Duomenys apie praeitį patvirtino arba tik truputėlį modifikavo bendruosius dėsnius, kuriais iš esmės domėjosi socialinės srities mokslininkai. Vis dėlto kartais jų darbo rezultatai buvo labai svarbūs istorikams, padėjo geriau suprasti praeitį.

Tačiau kai kurių kitų socialinių mokslų atstovų požiūris į istoriją buvo visai kitoks: jie siekė aprašyti ir paaiškinti didelius socialinius pokyčius ir rėmėsi kartais Weberio, kartais Marxo teorija, o dažniausiai - jų abiejų deriniu. Šie mokslininkai sukūrė vadinamąją *istorinę sociologiją.* Jie kritikavo savo kolegų neistoriškumą ir prarastą santykį su ankstesnėmis geromis socialinių mokslų tradicijomis. Šių mokslininkų darbas yra ne tiek *mokslinis,* kiek *istorinis.* Jie kruopščiai tyrė savitą istorinį kontekstą, o socialinę kaitą laikė savo studijų centru. Taip dirbdami jie nesiekė patikrinti, patikslinti ar suformuluoti dėsnius (pavyzdžiui, modernizavimo), o taikė bendrąsias taisykles, paaiškinančias sudėtingus ir kintamus reiškinius, ar interpretavo juos bendrųjų modelių pagrindu. Apie 1960 m. neistoriškumą pradėjo kritikuoti jauni socialinės srities mokslininkai, besižavintys socialine kritika. Jie kritikavo pagrindinių socialinių mokslų menką dėmesį socialinei kaitai, palankumą mitologizuotai santarvei, naiviam ir net arogantiškam įsitikinimui, kad vakarietiškos sąvokos tinka visų kultūrų ir reiškinių analizei.

Socialinių mokslų istorijos pagrindu sparčiai besiplečiančios socialinės srities mokslininkai atsigręžė į istoriją. Tačiau jie nenorėjo užpildyti spragos tarp socialinių mokslų ir istorijos - jiems reikėjo daugiau ir įvairesnių duomenų. Toks požiūris netenkino *istorinių sociologų,* kritikavusių vyraujančią metodologiją. Panašiais motyvais rėmėsi ir daugelis istorikų, kurie naudojosi socialinių mokslų technologijomis ir apibendrinimais. Istorinės krypties (ar *istorizuojančių)* socialinių mokslų atstovų ir istorikų struktūralistų, išpopuliarėjusių apie 1970 m., darbo metodai buvo gana panašūs, tačiau vis dėlto šie mokslininkai išlaikė tam tikrus darbo stiliaus skirtumus: artumą šaltiniams, apibendrinimų lygmenį, pasakojamojo pobūdžio tekstus ir net skirtingo pobūdžio išnašas.

Istorikų ir socialinės srities mokslininkų noras artimiau bendradarbiauti vis dėlto liko gana ribotas. Šalia istorijos ir sociologijos diskusijų kilo dar ir kitų: su ekonomika (naująja ekonomikos istorija), politologija (naujuoju institucionalizmu), antropologija (istorine antropologija) ir su geografija (istorine geografija). Visose šiose srityse atsirado tam tikrų bendrybių: kartais vien dėl paprasčiausio vienos konkrečios socialinių mokslų teorijos duomenų paplitimo, o kai kur net imta iš esmės peržiūrėti metodiką ir nagrinėjamas temas.

Augantis trijų nomotetinių socialinių mokslų - sociologijos, ekonomikos ir politologijos - sąlytis nekėlė tiek prieštaravimų. Sociologai tarsi rodė kelią, t. y. *politikos sociologiją* ir *ekonomikos sociologiją* pavertė svarbiomis šios disciplinos atšakomis 1950-aisiais. Paskui juos sekė politologai. Jie išplėtė savo domėjimosi sritį - peržengė formalias valdymo institucijų ribas, iš naujo įvardijo savo tyrimų objektus, kurie nuo šiol apėmė visus socialinius procesus, turėjusius bent minimalių politinių padarinių ar tikslų: analizavo interesų grupes, protesto judėjimus, bendruomenės struktūrą. Kai sociologų kritikų dėka buvo atnaujinta *politinės ekonomijos* sąvoka, ne tokie kritiški politologai norėjo jai suteikti klasikinį nomotetinį pobūdį. Politologai pradėjo daugiau domėtis ekonominiais procesais. Ekonomistai, tebevyraujant ankstyvuoju pokariu populiaraus Keyneso idėjoms, vėl ėmė domėtis *makroekonomika* ir taip skiriamoji riba tarp politologų ir ekonomistų dar labiau išbluko, nes pastarieji pradėjo kelti klausimus apie vyriausybės politiką ir tarpvyriausybinę veiklą. Vėliau ekonomistai, nesivadovaujantys Keyneso principais, pradėjo įrodinėti, kokie vertingi yra neoklasikiniai ekonominiai modeliai, kai studijuojant tradiciškai sociologijai priskiriami tokie objektai kaip šeima ar socialinė deviacija.

Pokariu visos trys disciplinos vis daugiau dėmesio skyrė kiekybiniams metodams ir net matematiniam modeliavimui: jų metodologiniai skirtumai vis mažėjo. Kai socialinis kriticizmas ėmė kurstyti vidines šių disciplinų diskusijas, paaiškėjo, kad sociologų kritikų įvardyti pozityvistinių doktrinų trūkumai atskirose disciplinose daugiausiai sutampa. Tačiau nereikia perlenkti lazdos. Organizaciniu požiūriu trys disciplinos išliko atskiros ir netrūko balsų, reikalaujančių dar aiškesnių ribų tarp jų. Vis dėlto ilgainiui tiek pagrindinių, tiek kritinių atskirų disciplinų atšakose vis dažniau pradėta rengti bendrus tyrinėjimus, nagrinėti bendras temas ir taikyti bendrus metodus.

Daugybė anksčiau aptartų disciplinų sąlyčio taškų lėmė dviprasmius padarinius. Disciplinas pasidarė ne tik sunkiau vieną nuo kitos atskirti ir nurodyti jų objektus bei duomenų apdorojimo būdų ribas, bet kiekviena iš jų, plėsdama nagrinėjamų temų sąrašą, darėsi vis heterogeniškesnė. Tai sukėlė vidinių diskusijų apie disciplinų koherentiškumą ir intelektinių prielaidų, kuriomis buvo pagrįsta kiekvienos jų autonomija, prasmingumą. Vienas iš būdų suvaldyti šiuos ginčus - sukurti naujus *tarpdisciplininius* pavadinimus, pavyzdžiui, *komunikacijų studijos, administravimo mokslai* ar *biheviorizmas.*

Didėjantis tarpdiscipliniškumas daugeliui reiškė vis lankstesnius socialinių mokslų atsakus į pasitaikančias problemas ir intelektinius priekaištus, kylančius struktūrizuojant disciplinas. Socialiniai mokslai ir istorija, susilieję į vieną išsamesnį socialinį mokslą, davė puikų rezultatą: abiejose pusėse prasmingai dirbta, todėl šis reiškinys vertas tolesnio dėmesio. Kai kurie mokslininkai skeptiškiau vertino naująsias tendencijas. Jie teigė, kad *tarpdiscipliniškumo* nuolaidos sumažino esamų mokslų patikimumą ir kone niekais pavertė visas ankstesnes pastangas atskirti konkrečias disciplinas. Pastarieji reikalavo iš esmės atkurti buvusią situaciją ir vengti intelektinės sumaišties.

Kad ir kaip būtų vertinamas tarpdiscipliniškumas, organizaciniai jo padariniai yra akivaizdūs. 1850-1945 m. vis mažėjo socialinių mokslų pavadinimų, tačiau maždaug 1945 m. kreivė vėl apsivertė, atsirado naujų pavadinimų ir naujų institucinių mokslų pagrindai: naujų programų ar net naujų padalinių universitetuose, naujų mokslo draugijų, naujų žurnalų, naujų knygų katalogų bibliotekose.

Socialinių mokslų skirtumų tema tikriausiai buvo pagrindinis kritinių diskusijų objektas 1950-1960 metais. Apie 1970-uosius kilo du nauji klausimai: kiek *eurocentriški* yra socialiniai mokslai (ir visas akademinių žinių pasaulis) ir kiek tai lemia jų ribotumą; kokią vertę turi įsigalėjęs intelektinės veiklos skirstymas į *dvi kultūras.* Apie tai ir bus kalbama toliau.

2. Ar socialinių mokslų paveldas yra ribotas

Siekti universalumo, kad ir kaip jį vadintume - universalus pritaikomumas, universali svarba, universalus pagrįstumas - yra įprasta norint įprasminti bet kurią akademinę discipliną. Tai institucionalizacijos proceso dalis. Įteisinimas galimas moraliniu, praktiniu, estetiniu ar politiniu pagrindu arba jų deriniu, tačiau visos institucionalizuotos žinios remiasi prielaida, kad jau žinomi atvejai gali bent kiek paaiškinti būsimus ir kad potencialių įvykių sąrašas yra begalinis. Tiesą sakant, tokia pozicija nėra įtikinama sykį ir visiems laikams. Trys pagrindinės šiuolaikinio pažinimo sritys (humanitariniai, gamtos ir socialiniai mokslai) ir su jomis susijusios disciplinos ilgą laiką kovojo daugelyje barų - intelektiniame, politiniame ir ideologiniame, įrodinėdamos savo universalumą. Visos universalumo prielaidos buvo istoriškai savitos, suvokiamos tik tam tikroje socialinėje aplinkoje, jas visada stiprino istorinės, t. y. kintamos institucijos ir tradicijos.

Bet kurios disciplinos ar disciplinų grupės universalumas remiasi savitu ir kintamu intelektinių prielaidų bei socialinės veiklos deriniu. Šios prielaidos ir veikla remia viena kitą, o jas sustiprina institucinis disciplinos ir esamos struktūros nuolatinis atsinaujinimas. Pokyčiai dažniausiai įgauna adaptacijos formą, tęstinio prisitaikymo prie tariamai perimamų universalumo pamokų ir jų perdavimo būdų pavidalą. Istoriniu požiūriu tai reiškia, kad jeigu disciplina kartą jau institucionalizuota, tai jos universalistines prielaidas sunku tinkamai pakeisti, nepaisant to, kiek intelektualiai patikimos jos būtų.

Socialinių mokslų universalumo lūkesčiai dar niekada neišsipildė, nors jų atstovai nuoširdžiai stengėsi tai padaryti. Pastaruoju metu kritikai, kalbėdami apie socialinių mokslų nesėkmes įprasminti šias pastangas, tapo dar griežtesni. Patys griežčiausi kritikai netgi teigė, kad universalūs socialiniai mokslai realiai iš viso neįmanomi. Tačiau dauguma sociologų tebetiki, kad universalumas - svarbus, vertingas ir realus tikslas net ir tuo atveju, jei socialiniai mokslai iki šiol ir tebėra gana siauri ir riboti. Kai kas mano, kad pastarojo laikmečio kritikos autoriai yra anksčiau socialiniams mokslams nepriklausiusių šakų atstovai, tad pats šis faktas sukuria sąlygas siekti tikrojo universalumo.

Daugeliu atvejų didžiausių problemų kyla trims nomotetiniams socialiniams mokslams. Vadovaudamiesi gamtos mokslais kaip modeliu, jų atstovai iškėlė idėjas, kurių, paaiškėjo, neįmanoma įgyvendinti universaliai: prognozių valdymo ir kiekybinio tikslumo idėją. Humanitarinių mokslų diskusijų sėkmė priklausė nuo subjektyvios tyrinėtojų nuomonės, o nomotetiniai socialiniai mokslai rėmėsi prielaida, kad socialiniai laimėjimai gali būti konkrečiai pamatuoti, ir tas matas gali būti universalus.

Mintis, kad nomotetiniai socialiniai mokslai gali sukurti universalių žinių, retrospektyvos požiūriu, atrodo labai drąsi ir prieštaringa. Kitaip negu gamtos mokslų tiriamas gamtos pasaulis, socialiniams mokslams priklauso patys tos srities specialistai, kurie turi bendrauti su kitais tyrinėtojais, ginčytis ir įrodinėti jiems savo tiesas. Paprastai gamtos mokslų prieštaravimai išsprendžiami nesiremiant paties studijų objekto nuomone. O žmonės (ir jų palikuonys), kuriuos tiria sociologai, atvirkščiai, patys įsiterpia į diskusiją, nepaisant to, ar mokslininkai pageidauja jų nuomonės, ar ne (dažniausiai tokia invazija laikoma nepageidautina). Taip įsiveržę žmonės dažniausiai siekia nuginčyti mokslininkų teiginius, pretenduojančius į universalumą. Disidentai, pavyzdžiui, feministės (ir ne tik) kelia klausimą, ar socialiniai mokslai iš viso pajėgūs perprasti *jų* realybę. Jie tarsi teigia: „Jūsų analizė tinka jūsų grupei, bet ji visai netinka mūsų atveju.“ Kartais tokie disidentai abejoja netgi pačiu universalumo principu. Jie teigia, kad tai, ką socialiniai mokslai pristato kaip visame pasaulyje galiojančias taisykles, tėra mažos žmonių saujelės gyvenimą paaiškinantys dėsniai ir šios mažumos pažiūros pradėjo vyrauti visame pažinimo pasaulyje paprasčiausiai todėl, kad toji mažuma vyrauja ir pasaulyje, esančiame už universitetų sienų.

Skeptiška nuomonė apie tai, jog socialiniai mokslai nešališkai interpretuoja žmonių pasaulį, atsirado dar prieš jų institucionalizaciją ir buvo išsakyta žymių Vakarų intelektualų darbuose (Herderio, Rousseau, Marxo, Weberio). Daugeliu atvejų dabartiniai šių disciplinų kritikai smerkia minėtų autorių eurocentrizmą, maskulinizmą, buržuaziškumą ir iš dalies atkartoja ankstesnę tiesioginę ir netiesioginę kritiką, kurią išsakė šių disciplinų specialistai ir pašaliečiai, tačiau į jų kritines pastabas buvo kreipiama mažai dėmesio.

Nenuostabu, kad socialiniai mokslai, atsiradę XIX a. Europoje ir Šiaurės Amerikoje, buvo europocentriški. Europa tuomet jautėsi kultūriškai labai svarbi, ir tai buvo tiesa. Ji politiškai ir ekonomiškai užkariavo pasaulį. Jos technologijų laimėjimai buvo esminis šių užkariavimų elementas, todėl visai logiškai aukštesnioji technologija priskirta aukštesniesiems mokslams, aukštesniajai pasaulėžiūrai. Atrodė, kad Europos laimėjimus tinka tapatinti su jos pažangos siekiu visame pasaulyje. Tarpukario laikotarpiu įvyko pirmasis sprogimas, sudrebinęs Vakarų skelbiamą moralinę pažangą, o 1945 m. Vakarų pasaulis ir vėl atsigavo. Kai politinis Vakarų vyravimas patyrė rimtų išbandymų, po 1945 m. Vakarų autoritetu pradėta abejoti, o maždaug 1970-aisiais, Rytų Azijoje plėtojantis naujam labai galingam ekonominės veiklos centrui, kultūriniu Vakarų universalumu pradėta abejoti dar rimčiau. Šias abejones skelbė ne tik socialiniams Vakarų mokslams nepriklausantys asmenys, bet ir patys tyrinėtojai Vakaruose. Vakarų savikritika, būdinga tik nedidelei mažumai, dabar išplito plačiai.

Šiame kintančiame pasaulinės valdžios ir įtakos pasidalijimo kontekste istoriškai susiformavusio socialinių mokslų kultūrinio ribotumo tema pateko į dėmesio centrą. Ją sustiprino civilizacijos iššūkiai politiniam ir ekonominiam Vakarų vyravimui visame pasaulyje. Tačiau šie klausimai nebuvo sprendžiami tik aštriu konfliktu. Požiūris į juos buvo dviprasmis: nei Vakarų, nei ne Vakarų mokslininkai neturėjo vieningos nuomonės šiuo klausimu *(a fortiori* jie galėjo parodyti akivaizdžią opoziciją). Struktūriškai jų tarpusavio ryšiai buvo labai sudėtingi. Daugelis nevakariečių mokslininkų buvo gavę išsilavinimą Vakarų universitetuose ir dar daugiau rėmėsi epistemologija, metodologija bei teorijomis, susijusiomis su Vakarų mokslu. Atvirkščiai, Vakaruose buvo mokslininkų (nors ir nedaug), išsamiai susipažinusių su nevakariečių mokslininkų darbais ir juos labai vertinusių.

Apskritai nuo 1945 iki 1970 m. Europoje ir Šiaurės Amerikoje vyravęs mokslinis socialinis požiūris išliko aktualus ir ne Vakarų pasaulyje. Tuo metu socialiniai mokslai labai išplito ne Vakaruose, dažnai padedant Vakarų institucijoms, kurios padėjo įsigalėti Vakaruose palyginti tobuloms ir labai normatyviškoms disciplinoms. Sociologai (panašiai kaip politikos ar religijos lyderiai) atliko savo misiją; jie norėjo, kad visur būtų laikomasi tam tikrų veiklos principų ir buvo įsitikinę, kad taip lengviau ir paprasčiau sieks tam tikrų tikslų, pavyzdžiui, ieškos tiesos. Iškėlę mokslo universalumo vėliavą jie stengėsi apibrėžti moksliškai pagrįstų ir mokslui nepriimtinų žinių formas. Dėl to, kad vyraujanti ideologija laikyta atspindinčia ir įprasminančia mąstymą, einančia pirma veiklos bei determinuojančia tariamai universalias paradigmas, atmesti ją (tą ideologiją) reiškė leistis į avantiūras, o ne dirbti mokslinį darbą, ir toks pasirinkimas prilygintas pasirinkimui panirti į nežinomybę, užuot siekus intelektinio ir dvasinio aiškumo. Tuo metu socialiniai mokslai Vakaruose tebeturėjo tvirtas socialines pozicijas ir naudojosi ekonominiais privalumais bei moraline įtaka propaguodami savo, kaip pavyzdinių socialinių mokslų, pažiūras. Dar daugiau, ši Vakarų socialinių mokslų misija visame pasaulyje teikė labai patrauklų pagrindą socialinės srities mokslininkams, kurie, priimdami minėtas teorines prielaidas ir veiklos būdus, jautėsi įsilieja į universaliąją mokslo bendruomenę.

Nuo pradžių, t. y. apie 1960 m., socialiniai mokslai buvo iš esmės kritikuojami už pretenzijas į universalumą. Kritikai teigė, kad socialiniai mokslai yra siauri, riboti. Feministės prieštaravo maskulinistinei jų orientacijai, įvairios visuomenės grupės buvo nepatenkintos eurocentrizmu, o vėliau kitos grupės pradėjo kelti klausimus apie kitokio pobūdžio socialinių mokslų šališkumą, įsitvirtinusį pačiuose jų pagrinduose. Argumentų forma buvo panaši, skyrėsi tik istorinės jų detalės: buvo atskleidžiamos neobjektyvios tiesos, smerkiama šališka aptariamų temų atranka, metami kaltinimai dėl istoriškai siauro mokslininkų socialinės kilmės arealo, iškeliami episteminiai analizės klystkeliai.

Svarstant šią kritiką svarbu išskirti epistemines ir politines pretenzijas, net jei intelektiniame ginče jos tarpusavyje ir labai susijusios. Politiniai priekaištai buvo susiję su personalo (studentų, profesorių) atranka į universitetus (tai sutapo su panašiais priekaištais platesniame politiniame pasaulyje). Buvo pabrėžiama, kad socialiniai mokslai „pamiršo“ daugelį žmonių - moteris, nevakariečius, mažumų grupes Vakaruose bei kitas istorijos eigoje politiškai ir socialiai pažeidžiamomis paverstas grupes.

Vienas iš personalo atrankos argumentų pažinimo institucijose buvo susijęs su potencialiais žinių gavimo ir kūrimo padariniais. Paprasčiausiai teigta, kad dauguma mokslininkų sociologų per pastaruosius du šimtmečius studijavo save, nesvarbu, kaip jie tai apibrėždavo, ir netgi tie, kurie studijavo *kitus*, juos apibrėždavo kaip savo atspindį arba kontrastą. Iš to sekė labai aiški išvada: išplėtus atrankos į mokslinę bendriją apimtis, tikriausiai padidėtų ir tyrinėjamų objektų sąrašas. Ši prielaida iš tiesų pasitvirtino - tai matyti iš dabartinių mokslinių konferencijų ar išspausdintų knygų pavadinimų sąrašo, jei palyginsime jį su analogiškais 1950 m. sąrašais. Iš dalies šis prieaugis buvo natūralus (dėl kiekybinės sociologų plėtros ir poreikio įtvirtinti specializacijos nišas), tačiau šis reiškinys buvo susijęs ir su siekiu sukurti platesnę socialinės srities mokslininkų atrankos bazę bei padidinti naujųjų tyrimo sričių pagrįstumo įspūdį.

Vis dėlto priekaištai dėl ribotumo buvo gilesni negu paprastas nepasitenkinimas socialine tyrinėtojų kilme. Naujos kartos mokslininkai sociologai kėlė naujus teorinius klausimus, peržengiančius ankstesnių įprastų ir pagrįstų temų ribas ir netgi pateikė argumentų apie tai, kad skirtingos perspektyvos skirtingai vertina problemas. Be to, šie naujieji balsai teigė, kad teoriniuose socialinių (beje, ir gamtos bei humanitarinių) mokslų pagrinduose esama prielaidų, iš tiesų *a priori* įkūnijančių išankstinę nuomonę ar mąstymo bei argumentavimo būdą, kurie nepateisinami nei teoriniu, nei empiriniu pagrindu, ir kad šie *a priori* elementai turi būti nušviesti, išanalizuoti ir pakeisti tinkamesniais.

Taip reikalauta plačiau atverti socialinių mokslų gelmes. Tai, žinoma, nereiškia, kad kiekvienas naujas argumentas, iškeltas minėtu pagrindu, t. y. priklausantis naujai kuriamai teorijai, buvo teisingas ar pagrįstas. Iš esmės buvo aišku tai, kad teorinės prielaidos, turinčios paslėptų nepagrįstų *a priori* elementų, pateko į patį mokslinio dėmesio centrą ir dabar sudaro vieną iš socialinių mokslų veiklos prioritetų. Naujieji analizės būdai reikalauja, kad mokslas, analizė ir mąstymas į savo objektų sąrašus įtrauktų, intelektualiai įvardytų ir aptartų skirtybes (rasinę, lytinę, seksualinę, klasinę).

1978 m. afrikietis mokslininkas Engelbertas Mvengas rašė: „Šiandien Vakarai sutinka su mumis, kad kelių į tiesą yra daug - ne tik Aristotelio, Tomo Akviniečio logika ar Hėgelio dialektika. Tačiau reikia dekolonizuoti pačius socialinius ir humanitarinius mokslus.“[8] Tai buvo kvietimas dekolonizuoti, pripažinti, nušviesti teorines prielaidas, pertvarkyti galios pasiskirstymą, socialiniams mokslams suteikusį dabartinę institucionalizacijos formą.

Atskiros modernizavimo teorijos nušvietė tradicinių visuomenių aspektus, nesutampančius su modernių visuomenių, tačiau šiame procese jos pražiūrėjo pastarųjų vidinės tvarkos sudėtingumą. Sociologams svarbios sąvokos *valdžia* ir *tapatybė* suprantamos skirtingai. Daugelyje nevakarietiškų diskursų galima aptikti minčių, padedančių išsakyti, kad valdžia yra laikina ir nereali, arba kad teisėtumą veiklai suteikia esminis jos turinys, o ne forma. Pavyzdžiui, Mahayana budistų sąvoka *maya,* taikoma valstybei, galingiesiems, valdantiesiems klanams, neapima visuotinės valdžios logikos, vyraujančios daugelyje monoteistinių diskursų. Daoistų teisingo *kelio (dao)* sąvoka teisėtumą apibrėžia kaip egzistencinį santykį su chaotiška realybe, peržengiančia biurokratinį konfucionizmo teisėtumą. Mahayana budistai tiki, kad tapatybė nėra absoliuti ir kad ją visada turi lydėti žinojimas ir supratimas apie kitas bendruomenes. Karibų jūros pakrančių gyventojams (ir kitiems, pvz., afroamerikiečiams) ribos tarp kalinių, religinių ir muzikinių formų bei etninių ir rasinių kategorijų yra nepastovios, takios, kintamos, ir individai jas nesunkiai peržengia. Nors kai kurie Vakarų mokslininkai su pašaipa kalbėjo apie daugybinės tapatybės atvejų gausą, tačiau vietos gyventojams tokia situacija buvo privalumas, o ne trūkumas.

---

[8] Engelbert Mveng. «Récents développements de la théologie africaine», *Bulletin of African Theology* 5, No 9 (1983): 141.

Vis dėlto neverta diskutuoti dėl skirtingų pažiūrų į valdžią ir tapatybę privalumų - svarbiau atkreipti sociologų dėmesį į pačią diskusiją, griaunančią esamų analitinių konstrukcijų pagrindus. Jei socialiniai mokslai - universalaus pažinimo paieškos, tai logiškai mąstant *kitų* negali būti, nes *kiti* yra *mūsų* dalis, o tie *mes* yra studijuojami ir patys studijuoja.

Trumpai tariant, universalumas ir išskirtinumas nebūtinai prieštarauja vienas kitam. Kaip išsiveržti iš šios ribojančios schemos? Įtampa tarp universalumo ir išskirtinumo nėra naujai atrasta, ši tema socialinių mokslų įvairiais aspektais svarstyta jau keletą šimtmečių. Universalumas buvo kritikuojamas, nes jis tam tikra prasme maskavo, slėpė išskirtinumą ir įgavo gana agresyvią išraišką. Be abejo, kai kurie dalykai yra universalūs. Problemą kelia tai, kad tie, kurie šiandien turi socialinę valdžią, linkę manyti, jog ši situacija natūrali, nes ji jiems palanki. Tad universalios tiesos apibrėžimas priklauso nuo valdžios sklaidos.

Mokslinė tiesa savaime yra istorinė. Iš tiesų problema yra ne tai, kas universalu, bet tai, kas vyksta, ir ar tai, kas vyksta, tikrai reiškia progresą. Kaip socialiniai mokslai turi vertinti faktą, kad jų atstovai aprašo ir pateikia teisingus teiginius apie neteisingą pasaulį, kuriame gyvena patys sociologai? Universalumo prielaidas visada skelbia atskiri individai, o pastarieji paprastai oponuoja kitaip manantiems asmenims. Kadangi esama konkuruojančių išskirtinių požiūrių apie universalius dalykus, kyla rimtas klausimas apie mokslininkų neutralumą. Gamtos mokslai jau seniai susitaikė su faktu, kad vertintojas paveikia vertinamąjį. Tačiau socialiniuose moksluose šis reiškinys tebelieka kontroversiškas.

Tikslinga pabrėžti, kad pastarosios diskusijos apie universalumą į vieną suplakė tris klausimus: skirtumą tarp aprašomojo pobūdžio ir analitinių teiginių (abu gali būti teisingi vienu metu); konkuruojančių pusių interesus grindžiančių teiginių teisingumą (visi jie gali būti vienodai teisingi ir vienodai savanaudiški); kritinį racionalumą kaip mokslinio bendravimo pagrindą. Galima nustatyti tai, kas slypi už universalumo ir išskirtinumo kategorijų: objektai, tikslai, kalbos ir metakalbos. Daugiau dėmesio skiriant metakalboms ir jas kritiškai racionaliai studijuojant šiaip taip galima susivokti universalių ir išskirtinių objektų, tikslų ir kalbų įvairovėje.

Jeigu universalumas (įvairaus pobūdžio) yra susiklostęs istoriškai, tai ar įmanoma kokiu nors būdu pastaruoju metu pasiekti tinkamą ir vienintelį universalumą? Kas lemia universalumą - geto ar socialinės integracijos strategija? Ar esama nuoseklesnio universalizmo, peržengiančio formalų modernių visuomenių ir modernaus mąstymo universalumą, t. y. tokio, kuris apimtų ir prieštaravimus? Ar įmanoma skatinti pliuralistinį universalizmą, kuris, tarsi Indijos panteono vienatinis dievas, turėtų daug pavidalų?

Asmenys, turintys mažai valdžios, yra dvigubai suvaržyti: galiojančiam universalizmui nėra tinkamo atsako. Priėmę šio universalizmo tiesas, jie netenka pačios teorijų kūrimo galimybės. Tačiau nepriėmę vyraujančių universalizmo nuostatų, jie tampa politiškai ir intelektualiai neveiksnūs esamoje sistemoje ir todėl negali jos tobulinti. To padarinys pirmiausia yra tai, kad atskirtieji (atsiskyrusieji) laviruoja tarp politinės ir kultūrinės integracijos ir separacijos. Kai nuo to pavargsta, pradeda kritikuoti visą šiandieninį universalizmą apskritai. Pastaruoju metu socialiniai mokslai ir patiria tokį puolimą. Kyla klausimas, kaip socialinius mokslus paversti atvirais, galinčiais tinkamai ir išsamiai atsakyti į teisėtus priekaištus dėl ribotumo ir taip pagrįsti savo skelbiamus universalios svarbos, pritaikomumo ir patikimumo principus.

Pradėti galima mėginant įtikinti, kad tam tikra universalumo rūšis būtina siekiant diskursų bendrumo. Tuo pat metu dera pripažinti, kad bet koks universalumas yra nulemtas istoriškai, nes pateikia supratimo galimybę ir kartu riboja intelektinę diskusiją, t. y. iškyla kaip intelektinės galios šaltinis. Taip pat tinka manyti, kad bet kurio pobūdžio universalizmas pats atsako į savo pateiktus klausimus ir tie atsakymai priklauso nuo vyraujančio universalizmo kilmės. Todėl reikia susitaikyti su skirtingų prieštaringo ir sudėtingo pasaulio interpretacijų sambūviu. Tik pliuralistinis universalizmas padės suvokti socialinių realijų, kurių supami gyvename ir gyvensime, įvairovę.

3. „Dviejų kultūrų“ skirtumo realumas ir pagrįstumas

Nuo XX a. septintojo dešimtmečio pažinimo pasaulyje pastebėtos dvi keistos tendencijos. Jos atsirado skirtingose universitetinės žinių struktūros dalyse ir abi buvo susijusios su abejonėmis *dviejų kultūrų* skirtumo realumu bei pagrįstumu. Gamtos mokslų užkulisiuose ilgai brandintos abejonės Newtono prielaidomis (jas galima atsekti nuo Poincaré XIX a.) ėmė sparčiai reikštis įvairiais būdais: intelektinėje produkcijoje, šalininkų skaičiumi, pasirodymu viešumoje. Be abejo, šį reiškinį iš dalies nulėmė panašus spaudimas, kilęs dėl paprasčiausio socialinių mokslų kiekybinio išplitimo. Tačiau daug svarbiau pabrėžti, jog tai - senųjų mokslinių teorijų nesugebėjimo pateikti patikimus sprendimus nugalint pasitaikančius sunkumus, pamėginus įvaldyti vis sudėtingesnius reiškinius, rezultatas.

Gamtos moksluose ir matematikoje vykę procesai socialiniams mokslams buvo svarbūs dėl dviejų priežasčių: pirma, nomotetinės epistemologijos modelio, socialiniuose moksluose įtvirtinto po 1945 m., pagrindą sudarė nemažai niutoninių sąvokų. Taigi sudrebinti šio modelio taikymo socialiniuose moksluose pagrindai; antra, nauji gamtos mokslų procesai pirmenybę teikė nelinijiškumui vietoje vienakryptiškumo, kompleksiškumui vietoje paprastumo, bei teigė, jog neįmanoma atskirti vertintojo nuo vertinamojo, ir netgi (kaip teigė kai kurie matematikai) kokybinių interpretacijų privalumą kiekybinio tikslumo, kuris labiau ribojo teisingumą, atžvilgiu. Svarbiausia, kad visi šias idėjas skelbę mokslininkai pabrėžė laiko veiksnį. Trumpai tariant, gamtos mokslų atstovai pradėjo domėtis tuo, kas buvo laikoma paniekos vertais socialinių mokslų tirtais *minkštais (soft)* dalykais ir atsisakė vien savo *kietųjų (hard)* studijų. Tai ne tik paveikė galios pasiskirstymą vidinėje socialinių mokslų kovoje, bet ir padėjo sumažinti ribų, skiriančių gamtos ir socialinių mokslų *supersritis,* aiškumą. Šis prieštaravimų tarp gamtos ir socialinių mokslų atoslūgis dabar, kitaip negu anksčiau, nereiškia, kad žmonija suvokiama kaip mechaninis tvarinys, dabar gamta suvokiama kaip aktyvi ir kūrybinga.

Pagal dekartiškąjį klasikinio mokslo principą pasaulis laikytas determinuotu automatu, kurį įmanoma aprašyti priežasties ir pasekmės, arba *gamtos, dėsniais.* Šiandien daugelis gamtos mokslo specialistų teigtų, kad pasaulį reikia aiškinti kitaip.[9] Tai ne toks stabilus ir gana sudėtingas pasaulis, kuriame sumaištis atlieka svarbų vaidmenį, ir labai sunku paaiškinti, iš kur kyla tas sudėtingumas. Daugelis gamtos mokslų atstovų jau netiki, kad makroskopinius dalykus paprasčiausiai galima dedukuoti iš mikroskopinio pasaulio. Dauguma mano, kad sudėtingos sistemos kuria pačios save ir atitinkamai gamta neturi būti suvokiama kaip pasyvi.

Tačiau tai visai nereiškia, kad Newtono fizika yra klaidinga. Tiesa yra tai, kad stabilios, grįžtamosios laike sistemos, kurias aprašė niutoniniai mokslai, sudaro tik nedidelę realybės dalelę. Newtono fizika paaiškina, pavyzdžiui, planetų judėjimą, bet nepaaiškina planetų sistemos atsiradimo. Ji aprašo pusiausvyros arba beveik pusiausvyrą pasiekusias sistemas, tačiau neturi ko pasakyti apie nestabilias sistemas, nors pusiausvyros nebuvimo momentų daug (gal net daugiau negu pusiausvyros). Nestabilių sistemų būtis nėra grįžtama laike ir nepakanka žinoti *dėsnio* bei pradinių sąlygų, kad *būtų* galima prognozuoti sistemos būklę ateityje. Nestabilias sistemas padeda paaiškinti sąvoka *laiko strėlė,* kurios vaidmuo yra esminis ir struktūruojantis. Minėtų sistemų ateitis yra nežinoma, o sąlygos negrįžtamos. Dėsniai, kuriuos galima joms pritaikyti, nurodo tik galimybes, o ne būtinybes.

Dėl šios priežasties negrįžtamumas jau netraktuojamas kaip mokslinis nesusipratimas arba moksliniu žinių prieštaros rezultatas. Dabar gamtos mokslo specialistai, atsižvelgdami į negrįžtamumo ir tikimybės veiksnius, stengiasi išplėsti dinaminių dėsnių formuluotes. Pastaruoju metu manoma, kad tik taip įmanoma suvokti mechanizmus, valdančius nestabilią visatą, kurios dalis esame mes patys. Gamtos mokslų atstovai viliasi suderinti gamtos dėsnius su įvykių, kūrybingumo ir naujovių dėsniais. Galima teigti, jog fizinių reiškinių nestabilumas analogiškas biologijoje Darwino aprašytai natūraliajai atrankai. Natūralioji atranka yra būtina, bet nepakankama evoliucijos sąlyga. Tam tikros rūšys atsirado visai neseniai, o kai kurios išgyveno jau milijonus metų. Tikimybės teorijos bei laiko simetrijos pažeidimai taip pat yra evoliucijos sąlygos.

---

[9] Žr. Ilya Prigogine. *Les lois du chaos* (Paris: Flammarion, 1994).

Socialinių mokslų atstovai privalo tyrinėti sudėtingas sistemas. Akivaizdu, kad istoriškai susiformavusios socialinės sistemos sudarytos iš daugybės tarpusavyje sąveikaujančių vienetų, kuriems būdinga viduje susiformavusi ir evoliucionuojanti hierarchinė organizacija bei struktūra ir sudėtingas elgesys erdvėje bei laike. Šalia sudėtingų nelinijinių dinaminių sistemų, turinčių fiksuotus mikroskopinius sąveikų mechanizmus, istorines socialines sistemas sudaro ir individai, gebantys adaptuotis ir mokytis iš savo patirties. Tai daro sistemas dar sudėtingesnes ir taip peržengiamos (kitaip negu evoliucinėje biologijoje ar ekologijoje) nelinijinės tradicinių fizinių sistemų dinamikos ribos.

Sudėtingų sistemų analizės metodai jau taikomi įvairiose srityse, pavyzdžiui, sprendžiant spontaniškai atsirandančių naujovių ir ilgalaikių ekonominių svyravimų santykio problemą, kuriai būdingi deterministinio chaoso bruožai. Nesudėtinga pademonstruoti, kaip didėjant apyvartai konkuruojančios technologijos gali užsiblokuoti ir nesinaudoti esamomis alternatyvomis. Konceptuali gamtos mokslų sukurta sudėtingų evoliucijos sistemų schema socialiniams mokslams teikia koherentiškų idėjų rinkinį, atitinkantį įsitvirtinusius socialinių mokslų principus, ir ypač tinkamą tiems asmenims, kurie nesutinka su nomotetine linijinės pusiausvyros mokslo siūloma analize. Mokslinė analizė, besiremianti nepusiausvyros dinamika ir pabrėžianti įvairius ateities modelius, bifurkaciją, pasirinkimą, istorinę priklausomybę, vidinį bei įgimtą netikrumą, pateikdama svarių argumentų, prieštarauja svarbiomis laikomoms socialinių mokslų tradicijoms.

Antroji svarbi pažinimo padalijimo į tris dideles sritis problema kilo dėl *humanistinio* įtampos tarp dviejų kultūrų pobūdžio. Jį sukėlė vadinamosios *kultūros studijos.* Kaip minėta anksčiau, antropologai ir humanitarai jau seniai vartojo sąvoką *kultūra,* tačiau be naujojo, gana politiško atspalvio. Kultūros studijos, laikytos kvazidisciplina, prasiveržė gausybe programų, žurnalų, draugijų ir bibliotekų, rinkinių. Šis proveržis buvo susijęs su trimis kultūrologų nagrinėtomis temomis. Nė viena iš jų nebuvo nauja, bet nauja buvo tai, jog tos temos, susietos tarpusavyje, tapo tokios galingos, kad paveikė institucines pažintinės veiklos sritis ir pirmąkart po dviejų šimtmečių tam tikras mokslas filosofiją išstūmė iš vyraujančių pažinimo įteisinimo pozicijų.

Taigi, kaip minėta, kultūros studijos susiejo tris klausimus: 1) socialinių sistemų analizėje pagausėjo su lytimi ir *neeurocentriškais* dalykais susijusių istorinių tyrimų; 2) vietinės, istoriškai siauros analizės svarba, susijusi su naujuoju *hermeneutiniu postūmiu;* 3) vertybių, susijusių su technologijų laimėjimais, santykio su kitomis vertybėmis suvokimas. Kultūros studijos patraukė visas disciplinas, tačiau labiausiai jas vertino įvairių literatūros rūšių tyrinėtojai, domėjęsi socialiniais ir politiniais dabarties bruožais, taip pat antropologai, kuriems naujieji akcentai vėl suteikė galimybę atsiriboti ar bent konkuruoti su etnografija, prarandančia savo vadovaujamas pozicijas, ir asmenų, besidominčių naujosiomis kvazidisciplinomis, siejančiomis modernybės *pamirštąsias* grupes (lyties, rasės, klasės ir t. t.), kurioms jos taikė teorinę *(postmoderniąją)* schemą, skirtybėms išryškinti.

Apie siekį įveikti ribotą socialinių mokslų paveldą jau kalbėta. Kuo gi jis papildo diskusiją apie dviejų kultūrų išskyrimo pagrįstumą? Diskutuojant dviejų kultūrų tema, daryta gana aiški, nors tiesiogiai ir neįvardyta prielaida - mokslas yra racionalesnis, *tvirtesnis,* tikslesnis, galingesnis, rimtesnis, veiksmingesnis, todėl nuoseklesnis negu filosofija, menai ar literatūra. O latentiškai implikuota, jog mokslas yra modernesnis, europietiškesnis ir vyriškesnis. Šiuos įsitikinimus pradėjo pulti lyčių ir neeuropietiškų objektų tyrinėtojai, išreiškę savo pažiūras ir pageidavimus naujai įvertintos kultūros studijose.

Iš esmės ta pati problema iškilo ir priešinant vietinius bei universalius dalykus, veiklą ir struktūrą. Struktūra ir universalumas buvo suvokiami beasmeniškai, kaip amžini ar bent jau ilgalaikiai elementai, nepavaldūs žmogaus valiai, tačiau vis dėlto įmanomi kontroliuoti: struktūromis manipuliavo ne paprasti žmonės ar asmenys, neturintys jose galios, bet racionalūs mokslo ekspertai. Pripažįstant, kad socialinių reiškinių analizėje svarbus efektyviai veikiančių struktūrų tęstinumas, buvo implikuojama, jog socialinė mobilizacija nėra svarbi, todėl nesvarbios ir galios neturinčių asmenų pastangos pakeisti esamą socialinę situaciją. Universalumo idėja laikyta atgyvenusia, o *lokalumas* reiškė neatidėliotiną intelektinę problemą. Vietinėje aplinkoje lyties ir rasės arba etninės grupės laikytos savaime suprantamomis centrinėmis analizės ašimis. Manyta, kad kuo didesnė tiriamoji erdvė, tuo sunkiau suvokti ateities perspektyvas, apginti savo interesus konkurencinėje kovoje ir įgyvendinti skirtingas pažintines nuostatas.

Trečiasis kultūros studijų elementas - skepticizmas technologijos laimėjimų atžvilgiu. Skepticizmo lygis svyravo nuo nuosaikių abejonių iki noro iš esmės atmesti technologijos produktus. Skepticizmas įgavo politinę įvairaus pobūdžio ekologinių idėjų ir judėjimų formą, o intelektiniame lygmenyje sugrįžta prie mokslinės analizės vertybinių akcentų (kai kurie mokslininkai tai vadino filosofijos sugrįžimu). Susidūrus su ekologine krize, suabejota teiginiais apie technologijų universalumą. Postmodernus skepticizmas pakeitė modernų kriticizmą ir beveik visos vadinamosios didžiosios teorijos tapo abstraktaus pobūdžio teorijų kritikos objektu. Kultūrų studijų įtaką jautė daugelio disciplinų atstovai. Hermeneutinis požiūris atgavo kadaise prarastas pozicijas. Atskirų disciplinų kalba tapo pagrindiniu diskusijų objektu - ir kaip studijų tema, ir kaip pažintinės disciplinos savianalizės metodas.

Nors kultūros studijos pateikė kelių esamų problemų sprendimo būdus, tačiau sukūrė ir naujų problemų. Visuomenėje akcentuojant veiklą ir svarbą, kartais kvazivoliuntaristiškai pražiūrėti realūs struktūriniai žmonių elgesio apribojimai. Pabrėžiant vietinės aplinkos svarbą, nepaisyta platesnių ryšių su istoriškai susiformavusiais veiksniais. Postmodernusis skepticizmas kartais išsireikšdavo net įžūliais antiteoriniais pareiškimais, kuriuose smerktos kitos perspektyvos, beje, taip pat kritikavusios pozityvistinį požiūrį. Tad dera manyti, kad rekonstruotam istoriniam socialiniam mokslui ir toliau lieka svarbu siekti vientisumo.

Iškilusios kultūros studijos paveikė socialinius mokslus panašiai kaip visą mokslą veikė naujieji atradimai. Naujieji mokslininkų gamtininkų argumentai kėlė abejonių organizacine takoskyra tarp didžiųjų gamtos ir visuomenės mokslų, o kultūros studijų specialistų argumentai leido abejoti organizacine socialinių ir humanitarinių mokslų takoskyra. Kultūros studijų projektai metė iššūkį visoms esamoms teorinėms paradigmoms, net ir toms, kurios kritikavo vyraujančius nomotetinius socialinius mokslus. Šį požiūrį rėmė įvairios humanitarinių ir socialinių mokslų disciplinos, jos skatino intelektinį bendradarbiavimą nepaisant socialinių ir humanitarinių mokslų tradicinės skiriamosios ribos.

Iki 1945 m. socialiniai mokslai buvo pasidalijęį dviejų kultūrų tyrimo atšakas, ir pasigirsdavo nemažai balsų, reikalavusių, kad socialiniai mokslai iš viso išnyktų pasirinktinai susiliedami arba su humanitariniais, arba su gamtos mokslais. Tam tikra prasme socialiniai mokslai buvo skatinami susitaikyti su dviejų kultūrų sampratos realybe ir iš esmės įsilieti į kurią nors iš jų. Tačiau pastaruoju metu bendrų studijų temų ir pažiūrų randama kitokiu negu anksčiau būdu. Gamtos mokslų atstovai diskutuoja apie laiko strėlę, vieną iš pagrindinių humanistinės pakraipos socialinių mokslų temų. Tuo pačiu metu literatūros tyrinėtojai kalba apie *teoriją.* Kad ir koks hermeneutiškas būtų šis teoretizavimas, kad ir kaip priešiškai jo skleidėjai vertintų priimtas normas, vis dėlto literatūros specialistai nėra pratę kurti teorijų. Be abejo, tai nėra viena iš tų teorijų, visada sudariusių svarbiausią moksliškesnių socialinių mokslų sekėjų darbo dalį. Vis dėlto grupei specialistų vartoti sąvokas tapo taip svarbu, jog būtent kultūros studijos *teoriją* pavertė vienu iš savo raktinių, kodinių žodžių.

Sunku kalbėti apie tikrą daugialypį dviejų (ar trijų) kultūrų suartėjimą. Tačiau diskusijos sukėlė abejonių dėl tų kultūrų tarpusavio skirtumų aiškumo. Atrodo, kad dabar išsakomas mažiau prieštaringas požiūris į daugialypes pažinimo sritis. Paradoksalu, bet atrodo, jog visų sričių pažiūros po truputį kisdamos ne tolsta, o artėja prie tradicinių socialinių mokslų atskaitos taškų. Ar būtų galima teigti, jog pamažu įveikiamos dviejų kultūrų sampratos ribos? Tuo įsitikinti dar reikia laiko. Tačiau aišku, kad gamtos, socialinių ir humanitarinių mokslų atskyrimas nustojo būti toks akivaizdus, koks buvo kadaise. Dabar atrodo, kad socialiniai mokslai nebėra vargšai giminaičiai, besiblaškantys tarp priešinguose poliuose esančių gamtos ir humanitarinių mokslų, atvirkščiai, jie tapo potencialaus jų susitaikymo erdve *(locus).*

III. KOKIUS SOCIALINIUS MOKSLUS REIKIA KURTI?

> Bet kokiomis socialinėmis aplinkybėmis tėra ribotas skaičius būdų, kuriais galima įveikti esamą vertybių konfliktą. Vienas iš jų yra geografinis atskyrimas... Kitas, veiksmingesnis būdas, yra atmetimas... Trečiasis būdas individualiems ar kultūriniams skirtumams įveikti yra dialogas. Šiuo atveju vertybių konfliktas iš principo veikia teigiamai - jis gali tapti didėjančios komunikacijos ir tarpusavio supratimo priemone... Pagaliau vertybių konfliktą galima išspręsti jėga ar smurtu... Globalėjančioje visuomenėje, kurioje dabar gyvename, dviejų pirmųjų iš minėtų keturių būdų tikimybė yra labai sumažėjusi.
>
> *Anthony Giddensas*[10]

Kokie yra daugybės socialinių mokslų vidinių diskusijų, vykstančių nuo 1945 m., padariniai pastaraisiais laikais kuriamiems socialiniams mokslams? Ir kokį konkretų poveikį turi tie padariniai? Intelektiniai minėtų diskusijų padariniai nevisiškai atitinka paveldėtą organizacinę socialinių mokslų struktūrą. Taigi prieš pradedant spręsti intelektualų ginčus, reikia nuspręsti, ką daryti organizaciniame lygmenyje. Gali pasirodyti, kad pirmąją užduotį įveikti lengviau negu antrąją.

Pats aktualiausias klausimas yra socialinių mokslų organizacinė struktūra. Žinoma, jie turi atitinkamas disciplinas, vadinasi, ruošdavo būsimus mokslininkus, ir tai darė sėkmingai. Tačiau galiausiai reikia pripažinti, jog studentų mokymas niekada nebuvo pats svarbiausias socialinių mokslų kontrolės mechanizmas. Svarbesnis yra faktas, kad disciplinos tarsi kontroliavo studijas baigusių mokslininkų karjeros kelią. Universitetuose ir mokslo tyrimo institucijose tiek mokymo, tiek tyrinėjimo postui užimti reikėjo turėti daktaro laipsnį (arba jo ekvivalentą), todėl pretendentams buvo privalomas tam tikros disciplinos doktoratas. Publikacijos oficialiuose ir kvazioficialiuose disciplinos, su kuria struktūriškai susijęs pretendentas, žurnaluose buvo ir dažnai tebėra suvokiamos kaip svarbus dalykas siekiant karjeros. Studentams patariama (tas patarimas yra naudingas) įgyti standartinėmis laikomų disciplinų mokslo laipsnį. Mokslininkai pirmiausia linkę dalyvauti nacionalinėse (ir tarptautinėse) savo disciplinos konferencijose. Disciplinų struktūros saugojo savo narius ir atsargiai vertino disciplinų ribų pažeidinėjimą.

---

[10] Anthony Giddens, *Beyond Lefl and Right* (Stanford: Stanford University Press, 1995), p. 19.

Tačiau kai kurių svarbiomis tapusių mokslo sričių aptartieji disciplinų prerekvizitai nuo 1945 m. pradėjo griūti. Į dažnai vykstančias pasaulines konferencijas ir seminarus, tokius svarbius pastarojo laikotarpio moksliniam bendravimui, dalyvius pradėta atrinkinėti pagal specifines tyrimų temas, nedaug paisant jų priklausomybės konkrečiai disciplinai. Dabar daugėja mokslinių leidinių, kuriuose į disciplinų ribas sąmoningai nekreipiama dėmesio. Žinoma, pastaraisiais dešimtmečiais atsirado daugybė naujų kvazidisciplinų ir programų, kurioms paprastai priklauso žmonės, turintys skirtingų mokslo sričių laipsnius.

Svarbiausia yra tai, kad po ilgo dosnaus finansinio laikotarpio amžinoji kova dėl lėšų pastaraisiais metais apribojus biudžetą tapo ypač nuožmi. Naujos kvazidisciplinų struktūros universitetuose reikalauja daug lėšų ir mėgina tiesiogiai kontroliuoti būsimą paskirstymą, taip mažindamos esamų pagrindinių disciplinų galią. Šioje lėšų skirstymo kovoje mažiau finansuojamos grupės siekia intelektualiai įteisinti pageidaujamus poslinkius. Iš čia ir kyla pagrindinis spaudimas pertvarkyti socialinius mokslus. Problema ta, kad šis struktūros pokyčių poreikis skirtingai išreiškiamas atskirose šalyse ir atskiruose universitetuose. Dažnai iniciatyvos tiesiogiai imasi ne ten dirbantys mokslininkai, bet administratoriai, kuriems labiau rūpi finansiniai, o ne intelektiniai dalykai. Taigi atsiveria organizacinės įvairovės perspektyva, situacija su daugybe pavadinimų, panašiai kaip pirmojoje XIX a. pusėje. Tai reiškia, kad 1850-1945 m. kuriant disciplinas trumpėjo kategorijų, į kurias buvo skirstomi socialiniai mokslai, sąrašas; dabar tas sąrašas žinomas ir iš esmės priimtas visame pasaulyje. Aptarėme, kaip ir kodėl šis procesas ilgainiui pradėjo vykti kita kryptimi. Reikėtų pamąstyti apie naujai ryškėjančios struktūros racionalumą.

Suprantama, minėtos organizacinės problemos apima daugiau negu nykstančias trilypio didžiųjų mokslo sričių (gamtos, socialinių ir humanitarinių mokslų) modelio ribas. Kyla klausimas ne tik dėl įmanomai atnaujintos socialinių mokslų organizacinių ribų konfigūracijos, bet ir dėl didesnių vadinamųjų fakultetų struktūrų pertvarkų. Suprantama, kova dėl ribų vyko ir vyksta nuolat. Tačiau kai kuriais momentais reikalaujama ypač didelių pokyčių. XIX a. pradžios didžiųjų pokyčių pagrindu atsirado anksčiau aprašytasis mokslų modelis. Dabar kyla klausimas, ar XXI a. pradžia taip pat yra didžiulių pokyčių metas.

Esama dar ir trečio galimų pokyčių lygmens. Problema slypi ne tik fakultetus sudarančių katedrų ir universitetus sudarančių fakultetų ribose. Iš dalies XIX a. pokyčiai paskatino ir pačių universitetų, kaip pagrindinių žinių kūrimo ir platinimo buveinių, atgimimą. Po 1945 m. institucijų, dėstytojų ir studentų požiūriu vykusi universitetinių struktūrų plėtra visame pasaulyje pakylėjo tiriamąją veiklą į aukštesni mokymo sistemos lygmenį. Iki 1945 m. kai kurie tyrinėtojai dar dėstė vidurinėse mokyklose. Apie 1990 metus tokių atvejų jau nebepasitaikė, o daugelis mokslininkų netgi kiek įmanydami vengė dėstyti pirmajam ar žemesniems universitetinės sistemos lygiams. Šiandien kai kurie iš jų nenori konsultuoti net doktorantų. Todėl daugėja aukštųjų studijų institutų ir kitų nepedagoginių struktūrų.

Pagrindinė intelektinio bendravimo XIX a. forma buvo nacionaliniai moksliniai renginiai ir nacionaliniai moksliniai leidiniai. Šias augančias struktūras pakeitė įvairūs seminarai, pasaulyje tapę populiarūs ir suklestėję po 1945 metų. Dabar ir ši forma ištobulėjo, atsiranda mažų, nuolatinių fiziškai tolimų atskirų mokslininkų grupių, kurioms dirbti drauge leidžia didžiulė komunikacijos priemonių pažanga (elektroniniai tinklai). Visi minėti pokyčiai kelia klausimą, ar per artimiausius penkiasdešimt metų universitetai gebės išlikti svarbiausiais mokslinių tyrinėjimų organizaciniais vienetais. Ar jų smarkiai nepakeis kitos struktūros - nepriklausomi tyrimų institutai, aukštųjų studijų centrai, tinklai, episteminės bendruomenės, veikiančios per elektroninę žiniasklaidą? Tokie pokyčiai gali reikšti, kad bus lengviau išsprendžiamos problemos, susijusios su gausia universitetinių struktūrų plėtra. Tačiau manant, kad tyrimai turėtų ir galėtų būti atskirti nuo mokymo ir nuo universitetinės sistemos, vis dažniau stengiamasi viešai įteisinti tuos pokyčius, nes priešingu atveju nebus skiriama pakankamai materialinių moksliniams tyrimams reikalingų lėšų.

Minėtos organizacinės problemos, būdingos, suprantama, ne tik socialiniams mokslams, sudaro būsimo intelektinio praskaidrėjimo kontekstą. Galima išskirti tris pagrindinius teorinius metodologinius aspektus, kurie, norint siekti efektyvios pažintinės veiklos, turi padėti rasti naują heuristinį sutarimą. Pirmasis aspektas susijęs su tyrinėtojo ir tyrimo santykiu. Amžiaus pradžioje Maxas Weberis modernios minties trajektoriją apibūdino kaip *pasaulio atkerėjimą.* Tiksliau, jo frazė apibendrino keletą šimtmečių trukusį procesą. *La nouvelle alliance* autoriai Ilya Priginas ir Isabelle Stengers kvietė *užkerėti pasaulį. Pasaulio atkerėjimo* sąvoka atstovavo objektyvaus pažinimo paieškoms, nevaržomoms atrastų ir pripažintų žinių ar ideologijos. Socialinių mokslų atstovai reikalavo neperrašinėti istorijos pagal esamų valdžios struktūrų pageidavimą. Šis principas buvo esminis žingsnis išlaisvinant intelektinę veiklą nuo amžinojo politinio spaudimo ir mitologijos, toks svarbus jis išlieka ir dabar. Negalima pasukti atgal ir vėl patirti nemalonumus, nuo kurių mus turėjo išgelbėti *pasaulio atkerėjimas.*

Kvietimas *užkerėti pasaulį* reiškia visai ką kita. Tai nėra kvietimas mistifikuoti. Tai kvietimas panaikinti dirbtines ribas tarp gamtos ir žmonių, pripažinti, jog jie yra vienos ir tos pačios visatos, kurioje veikia laiko strėlė, dalis. *Pasaulio užkerėjimas* turėtų dar labiau išlaisvinti žmogaus mintį. Problema ta, kad žmogaus sielos laisvės labui mokslo neutralumas (išgarsintas ne Weberio, bet pozityvistinio socialinio mokslo) taip sureikšmino objektyvumą, kad mokslą tiesiog atleido nuo arbitrarinių išvadų. Joks mokslininkas niekada negali būti atsietas nuo savo fizinės ir socialinės aplinkos. Kiekvienas matavimas keičia realybę, siekdamas ją aprašyti. Kiekviena teorija pagrįsta filosofiniais įsipareigojimais. Tuometinis plačiai paplitęs tikėjimas tariamuoju neutralumu tapo didžiausia kliūtimi mėginant padidinti turimų duomenų patikimumą. Tai kelia problemų gamtos mokslams, o socialinių mokslų atveju tos problemos dar didesnės. Nebus lengva *pasaulio užkerėjimą* paversti priimtina, nuosaikia darbine praktika. Tačiau tai - neatidėliotina socialinės srities mokslininkų užduotis.

Antrasis aspektas susijęs su poreikiu laiką ir erdvę įterpti į analizę kaip sudedamuosius vidinius kintamuosius, o ne nekintamas fizines duotybes, kuriose egzistuoja socialinis pasaulis. Teigdami, kad laiko ir erdvės sąvokos, kurias žmonija (ir mokslininkai) vartoja veikdami ir interpretuodami socialinę realybę, yra socialiai sukonstruotos, pripažįstame poreikį sukurti metodologiją, kuri leistų šias socialines duotybes laikyti analizės centre ir neleisti jų suvokti ar vartoti kaip sąlygiškų reiškinių. Nuo to, ar pavyks tai pasiekti, priklausys, ar atgyvenusi riba tarp ideografinių ir nomotetinių epistemologijų praras savo vis dar tebeturimą kognityvinę vertę. Tačiau tai lengviau įvardyti negu įgyvendinti.

Trečiasis aktualus aspektas - klausimas, kaip įveikti dirbtines XIX a. įtvirtintas tariamai autonomiškų politinės, ekonominės, socialinės ir kultūrinės sferų ribas. Dabartinė praktika neatitinka oficialiųjų pagrindinių disciplinų principų. Minėtų skirtingų sferų egzistencijos klausimą reikia spręsti tiesiogiai arba, dar geriau, išsamiai jį išnagrinėti. Kartą taip padarius, t. y. pradėjus įsišaknyti naujoms formuluotėms, intelektiniai disciplinų pertvarkymo pagrindai gali tapti aiškesni.

Paskutinė pastaba. Jei tyrinėtojas negali būti *neutralus,* o laikas ir erdvė yra vidiniai analizės kintamieji, vadinasi, socialinius mokslus gali padėti pertvarkyti tik įvairių šalių ir tyrimo krypčių mokslininkų (įskaitant ir lyties, rasės, klasės bei kalbos skirtumus) bendravimas, ir kad šis visą pasaulį apimantis bendravimas turi būti realus, o ne virsti formaliu etiketu, pridengiančiu vienos srities mokslininkų pažiūrų primetimą. Tokią pasaulinę sąveiką prasmingai suorganizuoti nebus labai lengva. Taigi ir tolesniame kelyje bus kliūčių. Vis dėlto įveikus šią kliūtį, kitas nugalėti bus daug lengviau.

Taigi kaip rasti reikiamų būdų, kurie padėtų *atverti socialinių mokslų gelmes?* Nėra jokio lengvai sudaromo eskizo, kaip pertvarkyti esamas pažinimo struktūras. Tikslinga skatinti kolektyvinę diskusiją ir teikti siūlymus bei ieškoti būdų, kurie padėtų rasti sprendimus. Prieš svarstant perstuktūravimo siūlymus, reikėtų aptarti keletą svarbių momentų, kuriuos vertėtų analizuoti ir pakomentuoti plačiau. Tai: 1) ontologinio skirtumo tarp žmonių ir gamtos, moderniame mąstyme įsigalėjusio nuo Descartes'o, atmetimo padariniai; 2) valstybės, kaip vienintelių ir svarbiausių socialinės veiklos atsiradimo ir analizavimo ribų šaltinio, atmetimo padariniai; 3) neišsenkamos įtampos tarp vienetinių ir daugybinių, universalių ir išskirtinių dalykų kaip nuolatinių žmonių visuomenės bruožų, pripažinimo ir nelaikymo anachronizmu padariniai; 4) nuolat tobulėjančių mokslo prielaidų šviesoje iškylantys patikimo objektyvumo bruožai.

1. Žmonės ir gamta

Plėtojant socialinius mokslus ugdoma vis didėjanti pagarba gamtai, o gamtos mokslų atstovai kartu ima suvokti, kad visata yra nestabili ir neprognozuojama ir šitaip laiko ją aktyvia realybe, o ne žmonių, kurie gamtai tarsi nepriklauso, valdomu mechanizmu. Gamtos ir socialiniai mokslai vis labiau suartėja nagrinėdami sudėtingas sistemas, kurių būsimi pokyčiai suvokiami kaip negrįžtamų laikinų procesų rezultatas.

Kai kurie socialinės srities mokslininkai į pastarojo laikotarpio elgsenos genetikos atradimus sureagavo taip: pareikalavo aiškesnės socialinių mokslų orientacijos į biologiją. Remdamiesi žmogaus genomo projekto išvadomis, šie sociologai net atgaivino genetinio determinizmo idėjas. Tačiau tokia socialinių mokslų raidos kryptis būtų labai klaidinga ir reikštų postūmį. Pagrindinė pastarųjų gamtos mokslų atradimų išvada yra ta, jog suvokta, kad ypač rimtai vertintina socialinė dinamika.

Utopija yra socialinių, bet ne gamtos mokslų problema, nes ji, žinoma, remiasi esamomis mąstymo tendencijomis. Nors jau dabar esame tikri, jog nėra ir negali būti jokių neabejotinų būsimų faktų, vis dėlto dar labai įvairiai įsivaizduojama, kaip ateitis paveiks žmonių veiklą. Pasaulyje, kuriame, kadangi nėra jokių absoliučiai tikrų dalykų, intelektualų vaidmuo neišvengiamai kinta, o idėja apie neutralų mokslininką yra itin abejotina ir universitetai negali laikytis nuošaliai. Utopijos sampratos susietos su galimos pažangos idėjomis, bet ar šios idėjos bus įgyvendintos, priklauso ne tik nuo gamtos mokslų progreso (kaip buvo manyta anksčiau), bet ir nuo didėjančio žmonių kūrybingumo bei saviraiškos šiame sudėtingame pasaulyje.

Mes ateiname iš socialinės konfliktinių neabejotinų reiškinių praeities, nesvarbu, ar tie faktai susiję su mokslu, etika arba socialinėmis sistemomis, ar su dabartiniais svarstymais, apimančiais ir neabejotinų reiškinių vidines galimybes. Tikriausiai esame liudytojai to, kaip išsenka mūsų laikotarpio neatitinkantis racionalumo pobūdis. Turbūt nesuklysime teigdami, kad vis didesnį pagreitį įgyjančias tarpdalykinės sklaidos tendencijas lydi kompleksiškumas, laikinumas ir nestabilumas. Tai jokiu būdu nereiškia, kad reikėtų atmesti esminio racionalumo sampratą. Čia tiktų puiki Whiteheado išsakyta mintis, jog žmonių socialinio gyvenimo tyrinėtojams ir gamtos mokslų atstovams esminiu pasaulio suvokiamumo tyrimo uždaviniu išlieka: „Suformuluoti koherentišką, logišką, būtiną bendrųjų idėjų sistemą, pagal kurią būtų įmanoma interpretuoti bet kurį mūsų patirties elementą."[11]

Ieškant įmanomos ateities finansai yra svarbūs. Kartu visame pasaulyje kyla poreikis kolektyviai dalyvauti priimant sprendimus. Tad reikia, kad socialiniai mokslai taptų atviri šiems klausimams. Tai, suprantama, nereiškia raginimo, kaip XIX a. plėtoti socialinę fiziką. Tai greičiau pripažinimas, kad nors mūsų tiesos apie istorines visatos ir žmonių patirties struktūras ir nėra neginčytinos, vis dėlto jos vienos kitoms neprieštarauja, ir tiek vienos, tiek kitos yra susijusios su evoliucija. Per pastaruosius du šimtmečius materialusis pasaulis intelektinei veiklai vis primesdavo aktualias politines problemas ir skatino mokslininkus laikyti universaliais atskirus reiškinius, kurie darė tiesioginę įtaką tuometinei politinei situacijai. Kyla klausimas, kaip išvengti trumpalaikių dabarties suvaržymų, kad galėtume sukurti ilgalaikes, patvarias ir naudingas socialinės realybės interpretacijos tezes? Dėl poreikio diferencijuoti ir specializuoti socialinius mokslus mes galbūt per mažai dėmesio kreipėme į vieną bendrą socialinę problemą, kylančią pažinimo kelyje: „Kaip išvengti atotrūkio tarp tų, kurie žino, ir tų, kurie nežino?“

---

[11] A. N. Whitehead, *Process and Reality,* corrected ed. (New York: Macmillan, 1978), p. 3.

Atsakomybė už šias neatidėliotinai spręstinas problemas priklauso ne vien sociologams: ji taip pat gula ant intelektinę veiklą kontroliuojančių biurokratų pečių (universitetų administratorių, mokslinių bendrijų, fondų, vyriausybinių agentūrų, atsakingų už mokslą ir švietimą). Tenka pripažinti, kad pagrindinės problemos, kurių iškyla sudėtingai visuomenei, negali būti išspręstos jas suskirstant į mažas dalis, su kuriomis lengva susidoroti analitiškai - būtina mėginti šias problemas interpretuoti, tyrinėti visus sudėtingus žmonių ir gamtos reiškinius bei jų tarpusavio ryšius.

2. Valstybė kaip mokslinės analizės objektas

Socialiniai mokslai buvo smarkiai orientuoti į valstybę - valstybės buvo suvokiamos kaip akivaizdžios schemos, kuriose vyko socialinių mokslų analizuojami visuomeniniai procesai. Toks analizės būdas ypač būdingas tiems mokslininkams, kurie (bent jau iki 1945 m.) studijavo Vakarų istoriją ir tris nomotetinius socialinius mokslus (ekonomiką, politologiją ir sociologiją). Nei antropologijoje, nei Rytų studijose valstybės tema nevyravo, nes šių mokslų tyrinėjami dalykai nelaikyti moderniomis socialinėmis struktūromis. Tokios modernios socialinės struktūros tapatintos su valstybėmis. Nuo 1945 m., plėtojant regionines studijas ir kartu empirinei analizės sričiai plečiantis nuo istorijos ir minėtų trijų nomotetinių socialinių mokslų į nevakarietiškąjį pasaulį, nevakarietiški regionai taip pat tapo į valstybę orientuotos analizės objektu. Pagrindinė po 1945 m. vartota sąvoka „raida“ pirmiausiai buvo glaudžiai susijusi su kiekvienos valstybės, kaip atskiro vieneto, raida.

Be abejo, visada pasitaikė socialinių mokslų atstovų, nelaikančių valstybės (dabartinės valstybės, istorinės arba atsilikusios ikivalstybinės valstybės, tariamosios valstybės) natūraliu dariniu ir analizėje neteikiančių jai pirmumo, bet tokių atskalūnų nedaug ir jie neturėjo įtakos 1850-1950 m. mokslinei minčiai. Tariamai akivaizdžiu valstybės, kaip darinio, natūraliai apibrėžiančio socialinio gyvenimo ribas, pobūdžiu kiek rimčiau pradėta abejoti nuo 1970 metų. Tai buvo dviejų transformacijų konjunktūros neatsitiktinės jungties padarinys. Pirmoji buvo realaus pasaulio transformacija. Populiariuose samprotavimuose ir mokslinėje analizėje valstybės pradėjo nepateisinti savo, kaip modernizacijos agento bei ekonominės gerovės garanto, vaidmens. Antrajai transformacijai būdinga tai, kad pažinimo pasaulyje vyko jau mūsų minėti pokyčiai, mokslininkus paskatinę naujai pažvelgti į anksčiau neginčytinas prielaidas.

Kai kurias socialinės sferos mokslininkų žadėtas mokslinių tyrinėjimų išvadas lėmė jų tikėjimas pažanga. Šią nuostatą išreiškė ir tikėjimas nuolatiniu tobulėjimu, kurį įprasmins „ekspertai“, kai juos įgaliojanti valstybė atliks pagrindinį vaidmenį įgyvendindama visuomenės reformas. Buvo tikimasi, kad socialiniai mokslai paskatins šį racionalaus ir laipsniško tobulėjimo procesą. Tai atitiko nuostatą, kad valstybės sienos gali būti laikomos natūraliomis ribomis, kuriose tas tobulėjimo procesas vyksta. Žinoma, pažinimo pasaulyje ir socialiniuose moksluose (pavyzdžiui, XIX a. pabaigoje) nuolatos buvo metami nauji iššūkiai supaprastintai pažangos idėjai. Atrodė, kad ankstesnius iššūkius ištirpdydavo nuolat tobulėjančios technologijos. Be to, esminis postūmis demokratizacijos link skatino kelti vis didesnių reikalavimų valstybei bei greitino poreikį naudoti jos fiskalines ir biudžeto galias perskirstant ir gerinant visuomenės gyvenimą. Teoriškai pagrįsta buvo valstybę laikyti pažangos garantu.

Tačiau pastaraisiais dešimtmečiais, kai perskirstymo mastai didėjo lėčiau negu patys reikalavimai perskirstyti, valstybė pradėjo teikti mažiau pasitenkinimo negu tikėtasi. Tam tikro nusivylimo valstybe ėmė rastis nuo 1960 metų. Tuo metu, kai pasaulio pokyčiai daugelyje šalių kėlė skepticizmą ir mintį apie tai, ar žadamasis progresas iš tiesų yra realus ir ar valstybės vykdomos reformos gali lemti tikrą pagerėjimą, valstybės, kaip natūralaus analizės objekto, statusui buvo smarkiai pakenkta. Šūkis „Galvok globaliai, veik lokaliai“, kuriame sąmoningai ignoruojama valstybė, parodo nepasitikėjimą ja kaip reformų mechanizmu. Tai būtų buvę neįmanoma XX a. šeštąjį dešimtmetį, kai ir paprasti žmonės, ir mokslininkai mąstė ir veikė remdamiesi valstybe kaip tam tikra kategorija.

Įvykus poslinkiui nuo veiklos valstybės lygiu, laikytos tam tikra ateities garantija, prie veiklos globaliniu ir lokaliniu lygiais, kuriuose esama daugiau netikrumo ir kuriais sunkiau manipuliuoti, daugeliui patikimesniais pradėjo atrodyti nauji analizės būdai, taikomi tiek gamtos mokslams, tiek kultūros studijoms. Abu analizės būdai netikrumą (vietos specifiką) laikė svarbiausiu kintamuoju, kurio negalima palaidoti po deterministinio universalizmo priedanga. Iš viso to aiškėjo, kad tariamai akivaizdi valstybių, kaip konceptualaus pagrindo, prigimtis - analitinis socialinių mokslų darinys (ideografinės istorijos ir universalesnių visuomenės mokslų) - tapo atvira puolimui ir svarbiems ginčams.

Į valstybę orientuotas mąstymas, žinoma, netrukdė studijuoti tarpvalstybinių, vadinamųjų (galbūt klaidingai) tarptautinių santykių, ir visi socialiniai mokslai turėjo atšakų, skirtų tirti tarptautinius dalykus. Buvo galima tikėtis, kad būtent šių sričių specialistai pirmiausia atsilieps į iššūkį, mestą ligi tol tarpvalstybiniams reiškiniams tirti taikytoms socialinių mokslų schemoms. Tačiau taip neatsitiko, nes tarptautinės studijos (kaip ir kitos socialinių mokslų sritys) rėmėsi į valstybę orientuotomis analizės schemomis. Pirmiausia jos buvo įgavusios *lyginamųjų studijų* pavidalą (valstybės buvo lyginamos tarpusavyje) arba *„užsienio politikos“* pavidalą, kur tyrimo objektas buvo vienų valstybių politika kitų valstybių atžvilgiu tyrinėjimas, o ne besikuriančių tarpvalstybinių struktūrų analizė. Institucionalizuotuose socialiniuose moksluose kompleksinės struktūros, būdingos globaliam ir lokaliam lygmeniui, ilgą laiką buvo ignoruojamos.

Nuo septintojo dešimtmečio pabaigos įvairių disciplinų atstovai mėgino mažiau orientuotis į valstybę. Dažniausiai tokia pozicija buvo susijusi su istorizmo metodu, ypač su ilgesnio empirinės analizės periodo pasirinkimu. Šis analizės objekto pokytis buvo vadinamas įvairiai: tarptautine politine ekonomija, pasaulio miestų studijomis, globaline institucine ekonomika, pasaulio istorija, pasaulinių sistemų analize, civilizacijos studijomis. Nuolatos vis buvo grįžtama prie domėjimosi regionais - ir dideliais, apimančiais kelias valstybes (pvz., palyginti neseniai domėtasi Rytų Azija kaip atskiru pasaulio regionu), ir mažais, valstybės viduje esančiais regionais (pvz., ekonomikos istorijoje vartojama *priešindustrializavimo* sąvoka). Čia netinka aptarti visų jų bendrybių ir skirtybių, tačiau svarbu pabrėžti, kad jie savotiškai prieštaravo tradicinėms teorinėms socialinių mokslų orientacijoms į valstybę. Dabar lieka tik stebėti, kokių rezultatų pavyks pasiekti šių teorijų šalininkams. Kai kurie autoriai pirmiausia norėtų, kad būtų aiškiai atsiskirta nuo tradicinių disciplinų ir nenori likti periferijoje, bet siekia sukurti naują heterodoksiją, pagrįstą orientacija į globalius erdvinius dalykus.

Tradicinių socialinių mokslų analizės orientacija į valstybę buvo tik teorinis supaprastinimas; analizė rėmėsi prielaida apie homogeniškas ir ekvivalenčias erdves: kiekviena iš jų sudaro autonomišką sistemą, kurioje vyksta iš esmės adekvatūs procesai. Tokio pobūdžio supaprastinimas tapo dar akivaizdesnis, kai imtos studijuoti kompleksinės istorinės socialinės sistemos, o ne atominiai ir molekuliniai reiškiniai, kuriuos tiriant šitie metodai dabar laikomi tiesiog atgyvena.

Suprantama, jei ir atmetama valstybės kaip socialinio ir geografinio visuomeninių procesų analizės objektas, tai jokiu būdu nereiškia, jog ji negali būti laikoma esmine modernaus pasaulio institucija, smarkiai veikiančia ekonominius, kultūrinius ir socialinius procesus. Visų šių procesų analizė įmanoma gerai išmanant valstybės mechanizmus. Tačiau visiškai nebūtina laikytis prielaidos, kad valstybė yra natūrali ar netgi pati svarbiausia socialinės veiklos riba. Ši socialinių mokslų tendencija, prieštaraujanti minčiai, kad socialinis pažinimas yra geriausiai realizuojamas per valstybės sienų apibrėžtus vienetus, iškelia keletą svarbių pokyčių, padedančių apibrėžti pačius mokslinės socialinės analizės objektus. Sykį atsiribojus nuo orientacijos į valstybę, kuri praeityje buvo fundamentali istorijos bei nomotetinių socialinių mokslų aksioma, ir pritarus nuostatai, kad šis požiūris gali trukdyti perprasti pasaulį, galima kelti klausimą apie pačias disciplinų takoskyras, kurios kilo iš minėtos prielaidos (tiesą sakant, ja rėmėsi).

3. Universalumas ir išskirtinumas

Įtampa tarp sąvokų *universalus* ir *išskirtinis* visada kėlė smarkius socialinių mokslų atstovų ginčus, nes minėtos sąvokos visada buvo suprantamos kaip turinčios tiesioginių politinių padarinių, o tai trukdė rutuliotis ramiai ir nuosaikiai diskusijai. Į šią temą buvo sutelkta romantizmo atstovų reakcija ir naujosios Švietimo epochos šalininkų formuluotės, o jų debatai neliko nuošalyje nuo politinių kontroversijų, sukeltų Didžiosios Prancūzijos revoliucijos ir kulminaciją pasiekusių Napoleono laikais. Ši tema vėl tapo dabartinių socialinių mokslų diskusijų epicentru daugiausia dėl to, kad nevakarietiškasis pasaulis politiškai yra labai svarbus ir tai sutapo su tų Vakarų pasaulio grupių, kurios save laikė kultūriškai engiamomis, išnaudojamomis, slopinamomis, politiniais pareiškimais. Pagrindinės šios socialinių mokslų diskusijos formos jau buvo aprašytos anksčiau. Viena iš svarbesnių atgimusio ginčo organizacinių padarinių yra daugiakultūrių ir tarpkultūrių socialinių mokslų poreikis.

Pastangos įtraukti naujas prielaidas, kurios atitiktų minėtą tarpkultūrinių studijų poreikį, į teorines socialinių mokslų schemas įgavo įvairių socialinio darvinizmo formų. Socialinis darvinizmas yra svarbus ir gana įtakingas doktrinos, skelbiančios, kad pažanga yra neišvengiama, variantas. Pagrindinis jo argumentas: pažanga yra socialinės kovos rezultatas, kur laimi kompetencija, ir kištis į šią kovą, vadinasi, kištis į socialinės pažangos procesą. Šį argumentą papildo jau aptartas genetinis determinizmas. Socialinio darvinizmo diskursas bet kokią su pralaimėjimu evoliuciniame „stipriųjų išlikimo“ procese susijusią sampratą vadina iracionalia ir/arba nerealia. Kategoriškai smerkiant silpnuosius dažnai slėptos vertybės, kurias turėjo grupės, užimančios neįtakingas socialines pozicijas, o alternatyviuose projektuose buvo kritiškai vertinamas įsitikinimas, jog industrializavimas, modernizavimas ir Vakarų kultūra yra neišvengiamai susijusios.

Technokratinis racionalumas, jo atstovų sureikšmintas kaip pats pažangiausias modernaus racionalumo variantas, iš esmės buvo socialinio darvinizmo atmaina. Jis nepripažino nė vienos sąvokos, kuri nedera su racionaliu priemonių ir tikslų modeliu, ir nė vienos institucijos, kuri neduoda tiesioginės funkcinės naudos. Schemose, pagal kurias individai pirmiausia egzistuoja valstybių viduje, linkstama į šias schemas netelpančius aktorius laikyti ikimodernių laikų palikuonimis, kurie vykstant progresui bus neišvengiamai eliminuoti. Rimtai išanalizavus šią schemą teko pripažinti, kad daugybė patenkančių į nepalankią *silpnųjų* kategoriją sampratų, vertybių, tikėjimų, normų ir institucijų darė modernumo tezę nemoksline. Daugeliu atvejų pati alternatyvi pasaulėžiūra ir jos autoriai buvo pamirštami, išstumiami iš kolektyvinės modernių visuomenių atminties.

Šiandien daugelis žmonių, tarp jų ir mokslininkai, atsisako sutikti su tokiu alternatyvių tiesų sistemų ignoravimu, o šią tendenciją dar labiau stiprina esminių iracionalumo principų, apimančių modernų racionalų mąstymą atradimas. Kyla klausimas, kaip į socialinius mokslus įtraukti pasaulėžiūros pliuralizmą, neprarandant suvokimo, jog iš tiesų egzistuoja galimybė pažinti ir taikyti vertybių sistemas, kurios iš tikrųjų galėtų būti ar tapti bendros visai žmonijai. Pagrindinė užduotis šiuo atveju yra susprogdinti hermetišką sąvokų kalbą, kuria apibūdinami *kiti* žmonės ir grupės, kurie yra tik socialinių mokslų analizės objektas ir priešpriešinami tiems, kurie laikomi teisėtais ir visas teises turinčiais subjektais - tarp jų analizuotojai mato ir save. Priedanga bei sumaištis ideologinių ir episteminių dalykų kontekste neišvengiamos. Daugeliui nevakariečių socialinės sferos mokslininkų politikos, religijos ir mokslo skirtumai nėra akivaizdūs ar pagrįsti.

Daugelis siaurų ribotų temų kritikų akcentavo neigiamą šio mokslinio ginčo aspektą, būtent, siūlė atmesti klaidingąjį universalizmą. Jie daugeliu konkrečių atvejų abejojo deklaruojamų universaliųjų principų tinkamumu ir/arba universalumo galimybe ar tikimybe bei siūlė jas keisti platesnėmis kvazimokslinėmis kategorijomis, kurias vartoja patys socialiniai tiriamieji. Pagrindinis tokios veiklos rezultatas buvo išskirtinumo didėjimas. Šalia akivaizdaus argumento, kad vyraujančiųjų (todėl ilgą laiką ignoruotų) grupių balsus reikia išgirsti, iškyla ir sudėtingesnė užduotis - parodyti, kaip šių grupių sukaupta patirtis gali iš esmės pagerinti objektyvųjį socialinių procesų supratimą.

Pabrėžtina, kad universalumas visada yra susiklostęs istoriškai, todėl užuot dar sykį parodžius, į ką socialiniai mokslai neatkreipė dėmesio atmesdami didelę žmogiškosios patirties dalį, reikia stengtis išryškinti, ką jie laimėjo, kai ėmė tirti vis didėjančią pasaulio istorinės patirties segmentų gausą. Ir nors ankstesni universalumo variantai buvo riboti, tačiau tai nereiškia, kad galima paprasčiausiai nepaisyti tradicinių disciplinų, tebesilaikančių ribotų nuostatų. Norėdami atkurti pusiausvyrą turime ir polemizuoti su esamomis disciplinomis, ir kartu ieškoti naujų dialogų bei diskusijų, peržengiančių esamų disciplinų ribas (o ne paprasčiausiai vykstančių tarp disciplinų).

Svarbu, kad moksle būtų vartojama daugiau kalbų. Paprastai pasirinkta kalba lemia tyrimo rezultatą. Štai akivaizdus pavyzdys: viduriniosios klasės sąvoka *bourgeoisie* ir *Bürgertum* (iš pirmo žvilgsnio panašios) iš tikrųjų reiškia labai skirtingas kategorijas ir implikuoja skirtingus empirinius rodiklius. Mažiausia, ko galima tikėtis iš socialinės sferos mokslininkų, yra tai, kad jie suprastų, jog egzistuoja didelė konceptualių reikšmių įvairovė. Pasaulyje, kuriame socialinės sferos mokslininkai mokėtų bent po keletą pagrindinių mokslo kalbų, patobulėtų ir patys socialiniai mokslai. Kalbų mokėjimas padeda mokslininkui suvokti, kad esama įvairių žinių pateikimo būdų. Tai gali padėti kurti efektyvų ir vaisingą supratimą apie neišvengiamai kylančią universalumo ir išskirtinumo antinomijos įtampą. Tačiau daugiakalbystė tik suklestėtų, jei ji būtų įteisinta organizacine ir intelektine prasme: pedagogikoje ir moksliniuose renginiuose galėtų būti vartojama keletas kalbų.

Dialogas ir mainai įmanomi tik tuomet, kai kolegos gerbia ir vertina vienas kitą. Pikta retorika, įsiveržianti į tokio pobūdžio diskusijas, atspindi esminę socialinę įtampą. Paprastas kvietimas civilizuotai diskutuoti pačios diskusijos nepavers civilizuota. Gebėjimas tenkinti universalaus reikšmingumo (pritaikomumo, svarumo) reikalavimus ir kartu atspindėti nuolatinę kultūrų gausą priklausys nuo pateikiamų atsakymų kūrybiškumo ir nuo tolerancijos socialinių mokslų intelektiniams eksperimentams. Socialinių mokslu, atstovai turi išsiugdyti labai platų požiūrį į visų kultūrų (visuomenių, bendruomenių) tyrimą ir mokėti apie jas perteikti žinias radę naujesnio, išplėtoto ir prasmingo pliuralistinio universalumo.

4. Objektyvumas

Objektyvumo problema nuo pat pradžių atsidūrė socialinių mokslų metodologinių diskusijų centre. Šios ataskaitos pradžioje minėta, kad socialiniai mokslai - tai pastangos moderniame pasaulyje „sukurti sisteminį, pasaulietišką tikrovės pažinimo būdą, kurį būtų įmanoma kaip nors empiriškai pagrįsti“. Sąvoka *objektyvumas* vartojama kaip tinkamų pastangų siekiant šio tikslo atitikmuo. Objektyvumo supratimas labai susijęs su nuostata, kad *a priori* pažinimo nebūna, ir tyrinėjant galima išmokti to, ko dar nemokame, susidurti su išankstinių lūkesčių kontekste netikėtais dalykais.

Objektyvaus antonimu laikomas *subjektyvus* dažniausiai reiškia šališką mokslininkų požiūrį renkant ir interpretuojant duomenis. Ilgą laiką tai buvo suprantama kaip duomenų iškraipymas, mažinantis duomenų patikimumą. Socialiniai mokslai objektyvumo siekė įvairiausiais būdais. Vyravo du modeliai. Labiau į nomotetiką linkę socialinių mokslų atstovai pabrėžė, kad subjektyvumo pavojaus galima išvengti didinat duomenų *kietumą,* t. y. galimybę juos patikrinti ir palyginti. Šis principas skatino rinkti duomenis apie dabartį, nes tokiu atveju tyrinėtojas gali nesunkiai kontroliuoti duomenų kokybę. Labiau į ideografiją linkę istorikai šią problemą traktavo savaip. Jie teigė, kad pirminiai šaltiniai yra svarbiausi, nes jų neiškraipė jokie tarpininkai (ankstesni mokslininkai), be to, jie labai vertino duomenis, su kuriais mokslininkai nėra susiję asmeniškai. Dėl šios priežasties jie rėmėsi praeityje surinktais duomenimis, t. y. duomenimis apie praeitį, bei kokybiniais duomenimis, nes turtingas kontekstas leido tyrinėtojui apčiuopti gausybę tuomet veikusių motyvų, kitaip negu situacijoje, kur tyrinėtojas stebimus duomenis paprasčiausiai įspraudžia į savo paties sukurtą modelį, kupiną išankstinių jo nuostatų.

Dėl abiejų šių modelių nulemtų galimybių nuolat abejojama, ar įmanoma surinkti objektyvius duomenis. Pastaraisiais dešimtmečiais, keičiantis socialinių mokslų situacijai, tos abejonės išsakytos gana plačiai. Keltas klausimas: *„Kieno* objektyvumas?“ Tokia klausimo formuluotė išreiškė skepticizmą ar net visišką netikėjimą galimybe pasiekti objektyvų pažinimą. Buvo siūlančių manyti, kad tai, kas vadinama objektyviomis žiniomis, nėra kas kita, kaip socialiai ir politiškai stipresniųjų žinios.

Mes irgi manome, kad visi mokslininkai susiję su savita socialine aplinka, todėl jie neišvengia prielaidų ir išankstinių nuostatų, kurios susiduria su jų socialinės realybės samprata ir interpretacija. Šiuo požiūriu mokslininkas negali būti *neutralus.* Mes taip pat sutinkame, kad neįmanoma kone fotografiškai pavaizduoti socialinę realybę. Visi duomenys renkami iš realybės, remiantis to laikotarpio pasaulėžiūra ar teoriniais modeliais, išgrynintais pagal atskirų to laikotarpio grupių skelbtus principus. Šiuo požiūriu atrankos pagrindas yra istoriškai sukonstruotas ir neišvengiamai kinta kartu su pasauliu. Tačiau jei objektyvumu laikomi visiškai nuo realybės atsieti mokslininkai, atkuriantys socialinį pasaulį, kuriam jie nepriklauso, tuomet mes manome, kad toks reiškinys iš viso neegzistuoja.

Tačiau yra ir kita objektyvumo samprata. Objektyvumą galima suvokti kaip žmonių mokymosi rezultatą, t. y. erudicijos siekį ir įrodymą, kad ji įmanoma. Mokslininkai mėgina vienas kitą įtikinti, kad jų surinkti duomenys ir tų duomenų interpretacija yra patikimi. Jie remiasi metodais, kuriuos kiti gali nukopijuoti ir pasinaudoti, taip pat atvirai kalba apie savo metodų detales. Šie mokslininkai apeliuoja į savo interpretacijų nuoseklumą ir naudą aiškinant daugybę turimų duomenų, t. y. teigia paaiškiną daugiau duomenų negu įmanoma kitais alternatyviais atvejais. Trumpai tariant, jie tarsi stoja prieš intersubjektyvų teismą tų, kurie taip pat tyrinėja arba nuolatos sprendžia tam tikrą konkrečią problemą.

Mes sutinkame, kad iki šiol minėtas tikslas siekti objektyvumo nebuvo visiškai pasiektas. Sociologams dirbant praeityje nuolatos būta klaidų ir dažnai maskuotasi objektyvumu įrodinėjant savo subjektyvius įsitikinimus. Anksčiau mėginome aprašyti šių dažnų nukrypimų kilmę. Pritariame minčiai, kad tokių klaidų negalima ištaisyti paprasčiausiai kviečiant laikytis intersubjektyvumo idealo - tam reikia smarkiai ir organizuotai sutelkti kolektyvines pastangas. Tačiau nemanome, kad socialinius mokslus būtų galima įsprausti į asmeninių vienodo patikimumo pažiūrų rinkinį.

Manome, kad socialinius mokslus reikia skatinti įveikti žinių fragmentaciją, o tai reikštų ir prasmingo objektyvumo lygmens kilimą. Skatinti, kad socialiniai mokslai žengtų plėtros kryptimi (personalo atrankos, atvirumo įvairialypei kultūrinei patirčiai, pagrįstų tyrinėjimui reikalingų temų apimties požiūriu), vadinasi, didinti objektyvesnio pažinimo tikimybę. Pabrėžti visų socialinių reiškinių istoriškumą, vadinasi, mažinti tendenciją skubotai ir naiviai interpretuoti realybę. Nuolat ginčytis dėl subjektyviųjų mūsų teorinių modelių elementų, vadinasi, didinti tikimybę, kad šie modeliai bus naudingi ir tinkami. Dėmesys anksčiau aptartoms trims problemoms - geresniam ontologinio skirtumo tarp žmonių ir gamtos suvokimui, platesniam socialinės veiklos ribų apibrėžimui bei tinkamai universalios ir išskirtinės antinomijos pusiausvyrai - mums labai padėtų sukurti patikimesnes žinias, kurių taip siekiame.

Trumpai tariant, faktas, kad pažinimas yra nulemtas socialiai, reiškia ir tai, kad socialiai įmanomas ir patikimesnis pažinimas. Pripažįstant socialinę pažinimo pagrindo prigimtį, visiškai neprieštaraujama objektyvumo sampratai. Atvirkščiai, neabejodami teigiame, kad įgyvendinus socialinių mokslų perstruktūravimo idėją, apie kurią kalbame, gali padidėti šio objektyvumo galimybė, ypač jei bus atsižvelgia į kritiką, adresuojamą praeities praktikai, veiklai, tradicijoms, ir kuriamos iš tiesų pliuralistiškesnės ir universalesnės struktūros.

IV. PABAIGA: SOCIALINIŲ MOKSLŲ PERSTRUKTŪRAVIMAS

Šioje ataskaitoje bandyta aptarti tris dalykus. Pirma, parodyti, kokia buvo istorinė socialinių mokslų kaip pažinimo formos struktūra ir kodėl nuo XVIII a. pabaigos iki 1945 m. šie mokslai skirstyti į savitą palyginti standartinių disciplinų kompleksą. Antra, atskleisti, kaip po 1945 m. pasaulyje vykę pokyčiai kėlė intelektinio darbo pasidalijimo klausimus ir taip atnaujino temas, susijusias su anksčiau įsitvirtinusia organizacine struktūra. Trečia, nušviesti pagrindines intelektines problemas, dėl kurių dabar daug ginčijamasi ir pasiūlyti, mūsų grupės manymu, optimalią poziciją, įpareigojančią judėti pirmyn. Dabar derėtų aptarti, kaip, atsižvelgiant į istorinę patirtį ir aktualias diskusijas, būtų galima išmintingiau pertvarkyti socialinių mokslų struktūrą.

Iš karto prisipažįstame, kad neturime paprastų ir aiškių formulių, todėl pateiksime bandomuosius siūlymus, kurie veda, mūsų supratimu, tinkama linkme. Šiandieninė socialinių mokslų klasifikacija turi neaiškumų, neryškių kontūrų, kurių istorines šaknis bandėme paaiškinti. Tiksliau tariant, visada galima tobulinti esamus dalykus, ir tai nuolatos daroma siekiant moksle sumažinti neracionalumo apraiškas. Mes nepropaguojame idėjos, kad socialinių mokslų struktūroje reikėtų atsisakyti darbo pasidalijimo, kurį atspindi disciplinų formos. Disciplinos atlieka savo funkcijas, t. y. disciplinuoja protą ir tinkamai nukreipia mokslinę energiją. Tačiau jei norima, kad būtų laikomasi darbo pasidalijimo principų pagrįstumo, reikia bent šiek tiek dėl jų tartis. Mėginome aprašyti, kaip istorinė socialinių mokslų institucionalizacijos trajektorija išvengė kelių svarbių realybės aspektų. Diskusija apie realybės trūkumus moksle reiškė, kad mažiau sutariama dėl tradicinių disciplinų.

Socialinių mokslų klasifikacija pagrįsta dviem antinomijomis, kurios dabar ne tokios populiarios kaip anksčiau: praeities ir dabarties antinomija bei ideografinių ir nomotetinių disciplinų antinomija. Apie trečiąją - tarp civilizuoto ir barbariško pasaulio - antinomiją dabar viešai beveik nekalbama, tačiau ji vis dar tebeveikia daugelio mokslininkų mąstymą.

Intelektualų diskusijose apie dabartinių disciplinų ribų tikslingumą iškyla ir finansų problema. Pagrindinis administracinis būdas kovoti su protestu dėl esamų ribų buvo kurti tarpdalykines mokymo ir tyrimo programas; šis procesas neatslūgsta ir dabar, nes išsakoma vis papildomų reikalavimų. Tačiau daugėjant tokių programų reikia papildomo personalo ir lėšų. O XX a. pabaigoje - ypač palyginti su ankstesniaisiais dešimtmečiais - pažinimo pasaulis atsidūrė tokioje padėtyje, kad fiskalinė krizė, jaučiama beveik visose valstybėse, reikalauja riboti išteklius. Taigi sociologai dėl intelektinių dilemų sukelto vidinio spaudimo mėgina didinti pedagoginių ir tyrinėjimo struktūrų įvairovę bei tyrinėtojų skaičių, o administratoriai ieško būdų taupyti ir konsoliduoti. Neteigiame, kad tarpdalykiškumo būta per daug. Toli gražu. Mes tik atkreipiame dėmesį į tai, kad organizaciniame lygmenyje vyko ne unifikuojamoji, vienijamoji veikla, o daugėjo universitetų pavadinimų ir programų.

Laiko klausimas, kada ši įtampa pasieks aukščiausią tašką, tačiau dviejų minėtų problemų sandūra bus skausminga. Galime viltis, kad dabar sociologai praktikai įdėmiai peržvelgs esamas struktūras ir pagal naujai konstruojamą struktūrinę schemą pamėgins įgyvendinti aukščiau aprašytą intelektinę efektyvaus darbo pasidalijimo idėją. Jei dirbantys mokslininkai nesiims šios veiklos, tai už juos padarys pažinimo institucijų administratoriai. Tiksliau tariant, niekas negalės paskelbti visapusės pertvarkos, o jeigu net kas nors ir imtųsi to, tai nebūtų gerai. Vis dėlto ūmios, visapusės ir dramatiškos pertvarkos alternatyva nėra lėtas kapstymasis tikintis, kad reikalai kažkokiu būdu išsispręs savaime. Taip yra todėl, kad sumaištis, disciplinų susipynimas ir išteklių trūkumas auga vienu metu ir iš pagrindų stabdo pažinimą.

Detaliau prisiminkime realią dabartinę situaciją. Nors aprašėme bendrąjį dabartinių socialinių mokslų modelį, vis dėlto detali jų disciplinų klasifikacija skirtingose šalyse ir skirtingose institucijose paprastai skiriasi. Be to, varijuoja ir disciplinų, ir formų, kurias disciplinos pasaulyje įgyja vidinio vientisumo ir disciplinų lankstumo laipsnis. Taigi poreikis keistis nėra vienodas. Be to, šis poreikis priklauso nuo įvairių socialinės srities mokslininkų perspektyvų ir nuo to, kiek atskiros sociologų grupės yra įsitraukusios spręsti viešosios politikos reikalus ir problemas. Pagaliau skirtingos sociologų bendruomenės veikia skirtingomis politinės situacijos (nacionalinės politikos, universitetų politikos) sąlygomis ir tie skirtumai turi įtakos jų interesams bei galimybėms palaikyti ar atmesti administracinę reformą.

Be abejo, galėtume paprasčiausiai maldauti daugiau lankstumo. Taip iš tiesų elgiamės jau tris ar net keturis dešimtmečius. Šiuo požiūriu pasiekta tam tikrų kompromisų, tačiau toks minėtos problemos sprendimo būdas netiko, nes ji nuolat intensyvėja. Priežastis paprasta. Mažų universitetų padaliniuose, kur esama daug realių kasdienio sprendimų priėmimo galių, disciplinos yra tarsi saugesnės. Fondai gali paremti įsivaizduojamas mokslininkų grupes, bet esminius sprendimus dėl kursų programų ar dėstytojo karjeros priima katedros. Be to, žinoma, kad atskirų individų išsakoma iniciatyva ne visada labai veiksminga esant organizaciniam spaudimui.

Atrodo, labiau verta ne raginti pakeisti struktūrines ribas, o plėtoti intelektinę veiklą, kurios atstovai nekreiptų dėmesio į tas disciplinų ribas. Kad galėtum remtis istorijos sąvokomis, neprivalu vadintis istoriku. Tad plėtoti intelektinę veiklą - visų socialinės srities mokslininkų pareiga. Tačiau remtis sociologijos sąvokomis nėra tik sociologų teisė. Tai visų socialinės srities mokslininkų pareiga. Ekonomikos problemos nepriklauso tik ekonomistų kompetencijai. Ekonominiai klausimai svarbūs visoms bet kurio pobūdžio socialinėms analizėms. Ir nebūtinai profesionalūs istorikai geriau už bet kuriuos kitus socialinės srities mokslininkus gali paaiškinti istoriją, sociologai kompetentingesni socialinėmis temomis, ekonomistai tiksliau supranta ekonomikos svyravimus. Trumpai tariant, nereikia manyti, kad esama išminties monopolijų ar žinių zonų, atvirų tik tam tikro mokslo laipsnį turintiems asmenims.

Suprantama, atsiranda socialinės srities (o iš tiesų - nesocialinės srities) mokslininkų grupių, vienijamų nagrinėjamų temų ar interesų, pradedant gyventojų sveikata ir baigiant kalba bei panašiais dalykais. Randasi grupių, kurios naudoja tą patį analizės lygmenį (telkia dėmesį į individualią socialinę veiklą; domisi ilgalaikiais, plataus masto socialiniais procesais). Nors neaišku, ar objektų skirtumai ir *mikro* arba *makro* atskirtis idealiai tinka šiuo metu organizuoti socialinių mokslų darbo pasidalijimą, vis dėlto šis būdas yra tiek pat patikimas, kiek, pavyzdžiui, atskirti politiką ir ekonomiką.

Kur ieškoti galimybių kūrybingai eksperimentuoti? Skaitytojas nemažai jų jau tikriausiai įžvelgė. Galima nurodyti keletą, kurios įmanomos gana skirtingose akademinio spektro dalyse. Viename šio spektro gale yra Jungtinės Valstijos, turinčios tankiausią universitetų tinklą pasaulyje ir patiriančios labai stiprų vidinį politinį spaudimą socialinių mokslų perstruktūravimo klausimais. Kitame gale - Afrika, kurioje universitetų atsirado palyginti vėlai, o tradicinės disciplinos nėra gerai institucionalizuotos. Menki viešieji ištekliai lemia situaciją, kuri sociologus verčia imtis naujovių. Savaime aišku, kad visos pasaulio valstybės turi savitų bruožų, kurie tarsi skatina atlikti įdomius eksperimentus. Vienas iš tokių išskirtinių regionų yra pokomunistinės šalys, kuriose plačiai pertvarkoma akademinė veikla. Be abejo, kuriant Europos Sąjungos struktūras, ir Vakarų Europos universitetų sistemoje atsivers didelė kūrybingų bandymų, erdvė.

Jungtinėse Valstijose yra daug įvairių ir decentralizuotų universitetų struktūrų. Daugiakultūriškumo iniciatyva, mokslo tiriamasis darbas jau tapo viešų politinių diskusijų objektu. Naujųjų mokslo atradimų iškelti klausimai gali sudominti ir visada skubančius politinių diskusijų dalyvius. Tai sociologams suteikia dar vieną impulsą kontroliuoti tyrimo objektus ir taip mėginti apsisaugoti nuo trumpalaikio ir aktyvaus politinio dėmesio procesui, kuris yra per daug nuoseklus, kad galėtų būti valdomas pagal rinkimų motyvus. Jungtinės Valstijos turi ilgalaikę eksperimentavimo su universitetinių sistemų struktūromis patirtį - XIX a. pabaigoje čia įsteigta aukštųjų podiplominių mokyklų *(graduate schools)* - tai buvo vokiškųjų seminarijų sistemos atmaina; taip pat XIX a. pabaigoje sukurta laisvai renkamos studentų atstovybės sistema; po Pirmojo pasaulinio karo įkurtos socialinių mokslų tyrimų tarybos; taip pat sudaryti *pagrindinių kurso reikalavimų* sąrašai; XX a. aštuntąjį dešimtmetį įsteigtos įvairios moterų studijos ir sudarytos *etninės* programos. Mes nei pritariame, nei kritikuojame šias naujoves, jomis paprasčiausiai pagrindžiame faktą, kad JAV universitetų sistemoje buvo daug erdvės eksperimentuoti. Tikriausiai JAV socialinių mokslų bendruomenė vėl galėtų pasiūlyti, kaip kūrybingai išspręsti prieš tai aprašytas problemas.

Pokomunistinėse šalyse matome situaciją, kai daugelis ankstesnių struktūrų yra išformuotos, o kai kurios universitetinės kategorijos pripažintos nereikalingomis. Finansų trūkumas privertė daugelį mokslininkų palikti universitetus ir įsidarbinti kitose srityse, todėl šiose šalyse taip pat atsirado daug galimybių eksperimentuoti. Be abejo, yra tam tikras pavojus, kad mokslininkai bandys urmu adaptuoti Vakarų universitetų struktūras, nes jos atstovauja ateičiai, kuri ypač skiriasi nuo labai netolimos praeities, ir neįžvelgs, kad Vakarų universitetų sistema taip pat turi problemų. Vis dėlto čia esama tam tikrų eksperimentavimo ženklų. Pavyzdžiui, buvusios Rytų Vokietijos Berlyno Humboldto universiteto Istorijos katedra tapo pirmoji Vokietijoje (ir tikriausiai Europoje), sukūrusi Europos etnologijos padalinį, kuriame dirbantys mokslininkai mėgina vadinamajai istorinei antropologijai suteikti *droit de cité* istorijoje. Istorinė antropologija taip pat tapo formaliai pripažinta Aukštojoje Paryžiaus socialinių mokslų mokykloje *(Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales)* tik ne kaip istorijos padalinys, o kaip lygias teises su istorija ir socialine antropologija turinti disciplina. Tuo pačiu metu daugelyje pasaulio universitetų fizinė antropologija buvo įtraukta į žmogaus biologijos disciplinų sąrašą.

Europos Sąjunga, diegdama pasikeitimų programas ir skatindama naujus paneuropinius tyrimo projektus, daug dėmesio skiria ryšiams tarp universitetų stiprinti. Universitetų mokslininkai mėgina kūrybingai pažvelgti į daugybę moksle vartojamų kalbų, ir galima tikėtis, kad jų pasiūlyta išeitis padės atkurti kalbinę socialinių mokslų įvairovę ir pateiks atsakymą į vieną iš universalumo - išskirtinumo principo iškeltų klausimų. Turint omenyje, kad gali atsirasti naujų europinio pobūdžio universitetų (pavyzdžiu gali būti Frankfurte prie Oderio esantis Europos Viadrinos universitetas), visai tikėtina, jog socialinius mokslus galima be problemų perstruktūruoti transformuojant jau esamas organizacines jų struktūras.

Bandymų procesas jau prasidėjo Afrikoje. Dabartinėje situacijoje daugeliu aspektų niūri Afrika duoda pagrindą alternatyvioms mokslo formoms, kurios nebūtinai atspindi kitiems pasaulio regionams įprastą disciplinų modelį. Daugelis socialinės ekonominės evoliucijos tyrimų reikalauja, kad tyrimo metodai nebūtų statiški ir galėtų būti pritaikomi prie naujų mokslo žinių, o tai skatina griežtai nepaisyti socialinius ir gamtos mokslus skiriančių ribų. Kitose, ne Vakarų pasaulio šalyse, taip pat vyksta eksperimentai. Per pastaruosius trisdešimtį metų ribotų išteklių dilema ir silpna socialinių mokslų institucionalizacija Lotynų Amerikoje sudarė pagrindą sukurti labai efektyvių FLACSO *(Facultad Latinoamericana de Ciencias Sociales)* tyrimo ir mokymo struktūrų, kurios veikia kaip parauniversitetinės institucijos ir nepriklauso nuo tradicinių pažinimo kategorijų.

Afrikoje ir Lotynų Amerikoje atsiradus, nors ir nedaug, nepriklausomų tyrimo institutų, atsivėrė alternatyvios tyrinėjimų galimybės. Vienas iš įdomių tokių institucijų bruožų yra tas, kad jos siekia suderinti socialinių bei gamtos mokslų patirtį ir mažai paiso disciplinų ribų. Kartu jos tapo pagrindiniu politinių sprendimų idėjų šaltiniu valdininkams. Panaši padėtis susidarė ir pokomunistinėse šalyse. Tokių institucijų, savaime suprantama, atsirado ir Vakaruose. Pavyzdžiui, pusė Sussexo universitete įsikūrusio Mokslo politikos tyrimų centro *(the Science Policy Research Unit)* programos skirta socialiniams, o kita pusė - gamtos mokslams.

Nors kol kas dar nėra garantijų, kad šiuose naujuose struktūriniuose padaliniuose vykdomų socialinių mokslų tyrimų pagrindu bus sukurta alternatyvi pažinimo veiklos klasifikacija, tačiau jau dabar galima teigti, kad kai kurių pasaulio šalių senosios paradigmos ir jas prižiūrinčios, puoselėjančios bei ginančios institucijos niekada iš tiesų neveikė arba jau sužlugo. Prieš tai minėti regionai nepatenka į tokį seno pobūdžio intelektinį akligatvį, todėl dabar palyginti atviresni yra intelektinėms ir institucinėms naujovėms. Savaiminės organizacijos tendencija, išryškėjanti tarsi chaotiškose situacijose, gali pasitarnauti skatinant remti savaiminės organizacijos iniciatyvas, kylančias žengiant pasaulio universitetinių sistemų neišmintais takais.

Tačiau esama disciplinų struktūra dar nesubyrėjo. Dėl jos ginčijamasi ir atsiranda naujų konkuruojančių struktūrų. Mūsų manymu, dabar svarbiausia išsamiai aptarti esmines temas. Pagrindinė šios ataskaitos užduotis - paskatinti tokią diskusiją ir nuosekliai pristatyti iškilusius bei dalykiškai tarpusavyje susijusius klausimus. Be to, manome, kad tikslinga paminėti bent ketvertą socialinių mokslų sistemos struktūrinių pokyčių, kuriuos administratoriai (universitetų administracijos, socialinių mokslų tyrimo tarybos, švietimo ir/ arba mokslo ministerijos, mokslo fondai, UNESCO, tarptautinės socialinių mokslų organizacijos ir kt.) galėtų ir turėtų skatinti kaip būdus, padedančius siekti didesnio intelektinio aiškumo ir nuoseklesnio socialinių mokslų pertvarkymo galimybių:

1. *Universitetinių ir neuniversitetinių institucijų, kurios vieneriems metams suburtų mokslininkus bendrai nagrinėti specifines aktualias problemas, plėtra.* Žinoma, tokios institucijos jau veikia, tačiau jų labai nedaug. Vienas iš galimų modelių yra Vokietijoje Bielefeldo universitete nuo aštuntojo dešimtmečio šia kryptimi veikiantis ZiF *(Zentrum für interdisziplinäre Forschung).* Pastarųjų metų jo tyrimo temos apėmė kūną ir sielą, sociologinius ir biologinius kaitos modelius, utopijas. Tokios vienerių metų tyrimo grupės turi būti kruopščiai sudarytos iš anksto ir turi priimti įvairiausius narius (disciplinų, geografijos, kultūrinių ir kalbinių zonų, lyties požiūriu), be to, siekti, kad pasidalijimas patirtimi duotų gerų rezultatų; jose gana smarkiai reikėtų akcentuoti ir sąsajas su ankstesnėmis narių pažiūromis.
2. *Universitetinėse struktūrose sukurti integruotų tyrimo programų, kurios peržengia tradicines ribas, skelbia specifinius intelektinius tikslus ir yra finansuojamos ribotą laikotarpį (pavyzdžiui, penkerius metus).* Jos skiriasi nuo tradicinių tyrinėjimo centrų, kurių gyvavimo laikas neribotas ir kurie turi gebėti rasti nuolatinį lėšų šaltinį. Tas pro-

gramas, kurios vis dėlto tęsiasi penkerius metus, *ad hoc* pobūdis įpareigoja veikti kaip nuolatinius eksperimentavimo mechanizmus, kurie, kartą finansuoti, savo nariams piniginių problemų daugiau jau nekeltų. Esant didelei programų paklausai, užuot iš karto pradėjus diegti naujas mokymo programas, tikriausiai būtų geriau, kad jų iniciatoriai galėtų įrodyti savo požiūrį esant naudingą ir pagrįstą.

3. *Privalomas jungtinis dėstytojų priėmimas į darbą.* Pastaruoju metu įprasta dėstytoją priimti dirbti į vieną katedrą, dažniausiai į tą, kurios disciplinos mokslo laipsnį jis turi. Kartais daroma specifinė išimtis - kai kurie dėstytojai turi *gretimą postą* ir kitoje katedroje. Kai kada tai tik paprasčiausias etiketas, ir dėstytojai neskatinami per daug aktyviai dalyvauti *antrinės* ar *antraeilės* katedros darbe. Tokį požiūrį reikėtų iš esmės pakeisti. Mums regisi universitetinė struktūra, kur kiekvienas dirbtų dviejose katedrose: toje, kurios mokslo laipsnį turi, ir toje,.kuri susijusi su dėstytojo interesais ar atliktu darbu. Suprantama, tai sukeltų didelę skirtingų galimybių įvairovę. Be to, norint, kad atskiros katedros nevengtų tokios įdarbinimo struktūros, reikėtų, kad bent 25 procentai kiekvienos katedros darbuotojų *neturėtų* šios disciplinos mokslo laipsnio. Jei dėstytojas abiejose katedrose turi *visas* teises, tai kiekvienoje katedroje intelektinės diskusijos, dėstoma programa, patikimomis ir teisėtomis laikomos pažiūros - viskas dėl tokios paprastos administracinės priemonės pasikeistų.
4. *Jungtinis doktorantų darbas.* Kai kurių doktorantų padėtis panaši į dėstytojų. Paprastai jie dirba vienoje katedroje ir paprastai jiems trukdoma įsitraukti į kitos

katedros darbą. Tik kelių universitetų keletas katedrų toleruoja studentų migraciją padaliniuose. Mes siūlytume pakeisti šią nuostatą. Kodėl nepadarius taip, kad studentai, norintys gauti tam tikros disciplinos doktorantą, privalėtų išklausyti keletą kursų ar atlikti tyrimą antrinės kompetencijos katedroje? Tai irgi sukurtų neįtikėtiną derinių gausybę. Liberaliai, bet atsakingai administruojant, taip būtų pakeista socialinių mokslų dabartis ir ateitis.

Du pirmieji siūlymai reikalauja, kad kas nors finansiškai įsipareigotų, tačiau reikiama pinigų suma nebūtų labai didelė, palyginus su visomis socialinių mokslų išlaidomis. Trečiasis ir ketvirtasis siūlymai praktiškai neturėtų jokio poveikio biudžetui. Mes nemanome, kad šie siūlymai būtų varžantys. Norėtume, kad jie paskatintų socialinių mokslų kaitą teisinga linkme. Be abejo, esama ir kitų priemonių pokyčiams šia kryptimi skatinti, ir mes pageidautume, kad kiti jas nurodytų. Kartojame, kad svarbiausia aiškiai, atvirai, suprantamai ir neatidėliotinai diskutuoti esminėmis temomis.

ATVERKIME
SOCIALINIŲ MOKSLŲ GELMES
C. Gulbcnkiano
socialinių mokslų pertvarkymo
komisijos pranešimas

Viršelyje panaudota
dailininkės *Nijolės Smilgienės* pastelė
Dizainerė *Nijolė Juozapaitienė*

2002 03 26. Tiražas 1200 egz. Užsakymo Nr. 2.327
Išleido leidykla „Knygiai“, P. Vileišio 21-15, LT-2055 Vilnius
Spausdino AB spaustuvė „Spindulys“, Gedimino 10, 3000 Kaunas
www.spindulys.lt

At58 Atverkime socialinių mokslų gelmes : C. Gulbenkiano socialinių mokslų pertvarkymo komisijos pranešimas / [iš anglų kalbos vertė Irmina Matonytė]. - Vilnius : „Knygiai“, 2002. - 103 p.

ISBN 9955-443-10-3

Istoriškai socialiniai mokslai buvo suskirstyti į gana standartines disciplinas. Tačiau po Antrojo pasaulinio karo (arba antrojoje XX a. pusėje) vyko daugybė pokyčių, todėl iškilo abejonių dėl ankstesnės jų organizacinės struktūros ir atsirado nemažai minčių, kaip juos racionaliai pertvarkyti.

UDK 30+316.3